

VEREENIGING
TER BEOEFENING VAN DE KRIJGSWETENSCHAP.
1870-1871.

Verslag der bijeenkomst van den 14^{den} April 1871.

De heer KNOOP opent de vergadering en deelt mede dat, de Voorzitter en Onder-voorzitter verhinderd zijnde de vergadering bij te wonen, aan hem, als oudste lid in jaren van het Bestuur, het voorzitterschap voor dezen avond is opgedragen. Verder, dat als geschenk is ingekomen en in het archief der Vereeniging gedeponeerd eene brochure, getiteld: *Bemerkingen nopens de levende strijdkrachten van Nederland in 1871, door een oud-officier der mobiele schutterij*, geschreven en aangeboden door den heer J. A. van der Burgh, lid der Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant, welke brochure in dank is aangenomen.

Aan de orde is de discussie over het verhandelde in de vergadering van 10 Maart jl., waartoe in de eerste plaats, op diens verzoek, het woord wordt verleend aan den spreker van dien avond.

De heer VAN TUERENHOUT.

Van eene geachte zijde is mij gewezen op het groote bezwaar eener herziening der Grondwet — een klip, waarop een overigens practisch uitvoerbare en daarbij wenschelijke maatregel zeer veel kans zou loopen, schipbreuk te lijden. In mijne, den 10^{en} Maart in deze Vereeniging gehouden lezing nu, heb ik gezegd, dat
1870/71.

Grondwetsherziening *noodzakelijk* was, met het oog op eene doelmatige organisatie onzer schutterijen, dus, dat men volgens de bestaande Grondwet het door mij behandelde systeem niet in zijne geheele consequentie zou kunnen toepassen. Ik heb mij nu voorgesteld te onderzoeken, of het niet mogelijk ware, afstand te doen van mijn eisch te dien opzichte, en vermeen hierbij tot een bevredigend resultaat gekomen te zijn, dat ik vóór den aanvang der discussiën nog ter uwer kennis wensch te brengen, en waarvoor ik eenige oogenblikken uwe aandacht vraag.

Het doelmatige van zulk eene herziening blijf ik echter volhouden, eensdeels, omdat dan alle strijd kan worden weggenomen omtrent den aard der macht, waarop het leger zal moeten steunen; anderdeels omdat, wanneer leger en schutterij beide uit dezelfde elementen bestaan, bij voorkeur niet meer een van die deelen — al is dit dan ook maar op papier het geval — met een afzonderlijken werkkring moet worden belast.

Ook zal men, waar het op de verdediging van onze onafhankelijkheid aankomt, zeker met niet minder recht kunnen aandringen op eene wijziging, als dit nu door velen geschiedt, wat art. 56 en 57 betreft.

Daar ik echter bij voorkeur niet het verwijt op mij wil laden, dat ik tracht te goochelen met de bepalingen der Grondwet, wil ik in het kort aangeven, van welke stelling ik bij het vergelijken van deze met het systeem van algemeene dienstplichtigheid ben uitgegaan.

Eene eerste voorwaarde, waaraan eene Grondwet moet voldoen, is *duurzaamheid*, d. w. z. zij moet, zooals in een artikel van het laatste Gids-nummer zeer juist wordt uitgedrukt, niet bezitten eene duurzaamheid, kunstmatig verkregen door allerlei moeielijkheden aan eene herziening in den weg te leggen, maar eene, die uit het wezen der bepalingen zelve voortvloeit, omdat zij alleen die bepalingen bevat, welke van uiterst duurzamen aard zijn. In hoeverre de onze *in het algemeen* aan deze voorwaarde voldoet, waag ik niet te beslissen, doch op het punt van defensie geloof ik, dat zij in dit opzicht veel te wenschen overlaat. En dit was ook reeds met de vroegere het geval. Immers, Gijsbert Karel van Hogendorp, de ontwerper der schets, waaraan de Grondwet van 1813 en die van 1815 hun bestaan te danken hebben,

verklaart in eene kritiek van de laatstgenoemde in 1831, nadat zij 14 jaren in werking was geweest, en de ondervinding de gebreken er van had doen inzien, dat Hoofdstuk VIII te uitvoerig was, en dat vele der daarin voorkomende bepalingen aan den gewonen wetgever hadden moeten overgelaten worden. In een voorloopig verslag der commissie van rapporteurs nopens een nader ontwerp van wet op de schutterijen van 14 December 1845, wordt o. a. gezegd: „dat, met inachtneming van de voorschriften der Grondwet, geene goede inrichting der schutterijen is tot stand te brengen, uithoofde van het al te beperkende van die voorschriften, en daarin meenden die leden dan ook grond te vinden voor de noodzakelijkheid eener herziening der Grondwet.”

Doch wij hebben nu eens onze grondwet, en willen dus zien, in hoeverre zij eene afdoende verbetering van ons krijgswezen toelaat.

Er bestaat omtrent de uitlegging dezer wet een groot verschil van gevoelen. Eenigen willen zich *alleen* houden aan de letter; anderen daarentegen achten het eene bepaalde noodzakelijkheid, ook den geest der wet en de bedoeling van den wetgever in aanmerking te nemen. Met de meening van deze laatsten vereenik mij in zooverre, dat het mij ongeoorloofd voorkomt, om — ook al mocht het niet strijden met de woordelijke uitdrukking — maatregelen in te voeren, welke in tegenspraak zijn met die bedoeling, of welke de wetgever door zijne bepalingen juist heeft willen vermijden. Doch *daar*, waar eene verandering van toestanden maatregelen *noodzakelijk* maakt, die bij de samenstelling der wet, hetzij niet bekend waren, of waarvan de noodzakelijkheid toen zelfs in de toekomst niet te voorzien was, *daar*, dunkt mij, is de vrang geoorloofd: in hoeverre zijn deze maatregelen in te voeren, zonder dat men handelt in bepaalde tegenspraak met de letter der wet?

Eene bevestiging van dit mijn gevoelen vermeen ik te vinden in de Koninklijke boodschap dato 19 Juni 1848, dienende ter begeleiding der wetsontwerpen tot wijziging der Grondwet, waarin men leest: „Ik vertrouw, dat de Grondwet, gewijzigd naar de voorstellen, welke door UEdel Mogenden staan onderzocht te worden, aan de eischen van het tegenwoordig oogenblik zal beantwoorden, gelijk zij ruimte overlaten om, *bij gewijzigden loop van*

omstandigheden, ook hierop acht te slaan en onze maatschappelijke instellingen gaandeweg te ontwikkelen en te verbeteren.

Dit nu is hier in de ruimste mate van toepassing. In plaats van het kalme Hannover hebben wij den machtigsten militairen staat van Europa tot nabuur gekregen; het Pruisische stelsel van legervorming was in 1848 nog maar oppervlakkig bekend, en in Pruisen zelf was men toen nog in het geheel niet zoo overtuigd van zijne doelmatigheid. Wel had de landweer in 1813 en 1816 getoond, dat zij even bruikbaar was als het staande leger, doch later herhaaldelijk verplicht op te komen voor Europeesche verwickelingen, die haar niet raakten, had zij zeer weinig ijver en goeden wil getoond.

Eerst door het succes van 1866 werd de algemeene aandacht meer op het Pruisisch leger en zijne samenstelling gevestigd, en de schitterende uitkomsten van den jongsten oorlog hebben zijne voortreffelijkheid onwederlegbaar bewezen.

Ik wil nu nagaan, hoe de uitdrukking *in de gemeenten*, waarop ik vroeger als op een groot bezwaar gestuit ben, in onze Grondwet is gekomen.

Art. 213 der Grondwet van 1815 zegt:

„In alle gemeenten, welker bevolking binnen den besloten kring of omtrek der gebouwen, 2500 zielen en daarboven bedraagt, worden als van ouds schutterijen opgericht, tot behoud der inwendige rust. Deze schutterijen dienen in tijden van oorlog en gevaar, tegen de aanvallen van den vijand. In andere gemeenten worden in tijd van vrede rustende schutterijen ingesteld, welke in geval van oorlog, gezamenlijk met de de vorengemelde dienen als een landstorm, tot verdediging des vaderlands.”

In het ontwerp tot wijziging van eenige artikels der Grondwet van 8 Maart 1848 wordt dit artikel veranderd als volgt:

„Er bestaan schutterijen, welke, in tijd van vrede, kunnen gebezigd worden tot behoud der inwendige rust, en, in tijden van oorlog en gevaar, met den landstorm, dienen tot verdediging des vaderlands.”

De memorie van toelichting zegt omtrent dit gewijzigde artikel, dat het in zeer algemeene bewoordingen is vervat, ten einde, ingevolge art. 212 — dat spreekt van sterkte en inrichting van militie en schutterijen — bij de wet alle zoodanig bepalingen

omtrent de schutterijen zouden kunnen worden vastgesteld, als in het algemeen belang noodig zullen worden bevonden.

Hier werd dus de uitdrukking *gemeenten* niet gebruikt, waarschijnlijk, omdat de ontwerpers van oordeel waren, dat dit woord in de vroegere wet *alleen* de bedoeling had, aan te wijzen, waar gewone en waar rustende schutterijen zouden bestaan. Ware dit het geval niet geweest, dan zou de memorie van toelichting melding van deze uitlating hebben moeten maken.

Het ontwerp van 19 Juni eindelijk geeft ons het artikel in zijn tegenwoordigen vorm. Noch in de memorie van toelichting, noch in de verschillende tusschen de Regeering en de Vertegenwoordiging gewisselde stukken, vindt men iets vermeld omtrent de door ons bedoelde uitdrukkingen, en Hoofdstuk VIII is aangenomen, zonder dat zelfs bij de openbare beraadslagingen de aandacht er op gevallen is.

Dit geeft ons recht tot het vermoeden, dat die woorden in art. 185 voorkomen als een overblijfsel van de Grondwet van 1815, zonder dat men er eene bepaalde beteekenis aan gehecht heeft.

Bij de beraadslagingen over de defensie is er toen door den tijdelijken Minister van Binnenlandsche Zaken bepaald op gewezen, dat de *sterkte en inrichting* der schutterijen blijkens art. 189 geheel worden overgelaten aan de bepaling van den gewonen wetgever.

Wat nu verstaat men door inrichting?

Mijns inziens kan men hier niets anders uit lezen, dan wat men in militairen stijl noemt *organisatie*, en hiervan vind ik de bevestiging in de „Aanteekening der Grondwet” van den tegenwoordigen Minister van Staat en van Binnenlandsche zaken, die dit noemt: *de inwendige regeling of organisatie en huishouding*.

Is dit echter zoo, dan levert art. 188 ook geene zwarigheden op, om onze schutterijen op Pruisische wijze te organiseeren.

Ik zie mij in dit denkbeeld versterkt door het wetsontwerp op de schutterijen, ingediend door de Regeering 8 November 1869.

Hier leest men toch in de 2^e alinea van art. 92 het volgende: „Schutterijen van verschillende in elkanders nabijheid gelegen gemeenten kunnen in een corps worden vereenigd;” eene bepaling, die ook in het later gewijzigde ontwerp onveranderd be-

houden is, en die, zooals men mij heeft medegedeeld, ook reeds bestond in een vroeger door de Tweede Kamer aangenomen, doch door de Eerste Kamer verworpen wetsontwerp. Daaruit blijkt, dunkt mij, ten duidelijkste, dat de samenstellers van meening waren, dat de uitdrukking: „in de gemeenten worden schutterijen opgericht,” daarom nog niet eischte, dat deze verschillende gemeentelijke schutterijen geheel van elkander afgescheiden bleven.

Wel wordt in de memorie van beantwoording betreffende het genoemde ontwerp gezegd omtrent de nota's, door de heeren Stieltjes, Knoop en Storm van 's Gravesande bij het voorloopig verslag der Commissie van rapporteurs overgelegd, en die alle een gedeelte schutterij eischen, behoorlijk ingedeeld en gewapend, ten einde zich in geval van noodzakelijkheid dadelijk bij het leger te kunnen aansluiten, dat, naar de stelsels, daarin uiteengezet, het gemeentelijk karakter, dat van plaatselijke wapenmacht, door de Grondwet aan de schutterijen toegekend, aan deze wordt ontnomen; dat daarbij gewis de tegenwerping van ongrondwettigheid niet zou uitblijven; doch, zou dan ook niet in het wetsontwerp *diezelfde* strijd met de Grondwet bestaan?

Mogen ook die nota's verder gaan in hun eisch, dan toch zouden, bij aanneming van dit ontwerp, er wel schutterijen zijn in de gemeente, doch deze zijn niet gemeentesgewijze georganiseerd. Blijkens het voorloopig verslag nu is in *geene* der sectiën de grondwettigheid van dit voorstel in twijfel getrokken, en hieruit blijkt, dat men wel degelijk de geheele organisatie der schutterij als behorende tot het gebied van den gewonen wetgever beschouwde.

Ten laatste wil ik hier nog aanmerken, dat ook bij de indeeling der rustende schutterijen ingevolge de thans nog bestaande wet van 1827, de schutters van verschillende gemeenten in kompagnieën en bataljons met elkaar zijn ingedeeld.

Te minder bestaat nu tegen eene goede organisatie van deze macht zwarigheid, wanneer men het Pruisische systeem consequent doorvoert. Door het localiseeren der militie toch zullen de landweer- of schutterplichtigen steeds zoo niet in, dan toch in de onmiddellijke nabijheid huuner gemeenten ingedeeld zijn; terwijl tevens door het verminderen van het aantal oefeningen, aangezien allen reeds geoefende soldaten zijn, en den langeren

duur van iedere oefening, een ander bezwaar, dat zich hier zou kunnen voordoen, namelijk de verre afstand, waarop men zich van de vergaderplaats bevindt, wordt vermeden.

Zijn er dus aan eene Grondwetsherziening zoo *zeer* groote bezwaren verbonden; is de vrees van den heer Stieltjes gegrond, dat, wanneer hiervan sprake is, alles op de lange baan zal worden geschoven, en men *niets* zal doen, den schijn aannemende alsof men *alles* wilde regelen, dan geloof ik, dat men ook *zonder* deze eene wet op de schutterijen op goede gronden kan vaststellen, wanneer daartoe slechts de goede wil bij de Volksvertegenwoordigers bestaat.

De heer HOOGENBOOM.

Ik moet beginnen, mijne heeren, met te verklaren, dat ik meer sympathie gevoel voor de denkbeelden door den heer van Tuerenhout in de vergadering van 10 Maart jl. ontwikkeld, dan ik vóór die vergadering meende dat het geval zou zijn, want ik ben een bepaald tegenstander van het Pruisische stelsel, toegepast *zoo als dat thans plaats heeft*. Ware het dus niet, dat de heer van Tuerenhout belangrijke verzachting aanbracht, dan zou ik mij geheel en al tegenover hem moeten stellen. Zoo is het o. a. eene niet onbelangrijke verbetering naar mijn gevoelen, dat hij den dienstdtijd niet op drie jaren actief wil stellen. Men stelle zich maar eens voor de belangrijke uitgaven die een leger van 60 000 man, voortdurend onder de wapens, na zich zouden slepen, en de groote nadeelen die er zouden voortvloeien uit het onttrekken over een geheel jaar van zoo veel handen aan handel en nijverheid. Niet minder belangrijk is het, dat hij het noodig acht den verkorten dienstdtijd (Einjährigen), op bijv. een halfjaar in plaats van een geheel jaar te stellen, want mijns inziens is voor de categorie van jongelieden, die daartoe in de termen vallen, de dienstdtijd van een *geheel* jaar te drukkend en ook totaal onnoodig. Jongelieden, die het onderwijs hebben genoten dat zij hebben moeten genieten om te voldoen aan de eischen, welke men hun zal stellen, om in het genot gesteld te worden van eenen verkorten dienstdtijd en de andere daaraan verbonden voordeelen, kunnen in een half jaar genoeg leeren om als degelijke officieren der schut-terij of landweer (de *naam* doet niets ter zake) te kunnen optreden.

Ik ben het dan ook in vele opzichten volkomen met hem eens, doch verschil met hem van gevoelen, behalve in eenige détails, in de quaestie van het al of niet noodzakelijke eener Grondwets-herziening. Ik stem gaarne toe, dat zoo de Grondwet feitelijk belet onze levende strijdkrachten naar den eisch van den tegenwoordigen tijd te organiseeren, zij *moet* herzien worden, doch ik acht het een groot voordeel, zoo die herziening overbodig is. In 1848 toch is de Grondwet herzien, en nóg bestaat de schutterij-wet gebaseerd op die van 1815. Indien men dus 22 jaren en meer noodig heeft om te besluiten eene nieuwe schutterij-wet te maken, laat het zich aanzien, dat eene herziening der Grondwet nog lang zoo spoedig niet zal plaats hebben; en toch is het ALLERNOODZAKELIJKST *dat men eens handen aan het werk slaat om de quaestie der landsverdediging AFDOENDE te regelen.*

De Grondwet is geen beletsel tegen het vormen van een staand leger, dat aan de eischen van den tegenwoordigen tijd kan voldoen; de heer van Tuerenhout is dit met mij volkomen eens, want art. 188 stelt zelfs de algemeene *woerplicht* als een der *eerste* plichten van *alle* ingezetenen. De schutterij echter kan, naar zijn gevoelen, niet geschoeid worden op dezelfde leest als de landweer, en te recht noemt hij dat eene *hoofdzaak*. Dit nu ben ik niet met hem eens, en ik zal trachten mijn gevoelen te verdedigen.

Art. 125 der Grondwet van 1814 zegt: „In alle de steden „worden, als van ouds, schutterijen opgericht tot behoud der „inwendige rust. Deze schutterijen dienen in tijd van oorlog en „gevaar tegen de aanvallen van den vijand. In dit geval worden „er ook schutterijen ten platten lande ingesteld, welke gezamenlijk „met die der steden dienen als een landstorm tot verdediging „des vaderlands.”

Art. 213 der Grondwet van 1815 zegt: „In alle gemeenten, „welker bevolking binnen den besloten kring of omtrek der ge- „bouwen, 2500 zielen en daarboven bedraagt, worden als van „ouds schutterijen opgericht, tot behoud van de inwendige rust. „Deze schutterijen dienen in tijden van oorlog en gevaar, tegen „de aanvallen van den vijand. In andere gemeenten worden in „tijd van vrede, rustende schutterijen ingesteld, welke in geval „van oorlog, gezamenlijk met de voorgemelde dienen als land- „storm tot verdediging des vaderlands.”

Eindelijk zegt art. 188 der Grondwet van 1848: „In de gemeen-
„ten worden schutterijen opgericht. Zij dienen in tijd van gevaar
„en oorlog tot de verdediging des vaderlands, en ten allen tijde
„tot behoud der inwendige rust.”

Ofschoon nu de genoemde artt. der Grondwet van 1814 en 1815 vervallen zijn en dus buiten beschouwing kunnen blijven, zoo is het niet van gewicht ontbloom, op te merken dat er, mijns inziens, groot verschil bestaat tusschen deze en het art. 188 der bestaande Grondwet:

- 1°. toch zijn in laatstbedoeld art. de woorden: *als van ouds* weggelaten;
- 2°. wordt daarin niet gesproken van de sterkte der bevolking der gemeenten waarin schutterijen zullen worden opgericht;
- 3°. is er geen sprake van eene afzonderlijke dienstdoende, en afzonderlijke rustende schutterij; en
- 4°. wordt in de Grondwet van 1848 de verdediging des vaderlands *voorop* gesteld, en is er eerst *daarna* sprake van het bewaren der inwendige rust.

Ik maak daaruit op, dat de wetgever van 1848 bepaald heeft willen breken met de toen reeds — *en nu nog zoo veel te meer* — verouderde inrichting der *plaatselijke* schutterijen; dat hij den druk der schutterplichtigheid niet heeft willen plaatsen op de bewoners van de gemeenten, wier zielental een zeker cijfer te boven gaat, maar op *alle ingezetenen van het Rijk*; dat hij heeft ingezien, dat de rustende schutterij is een onding, dat in plaats van nut op te leveren, bij opkomend oorlogsgevaar verwarring zal stichten, en dus heeft gewild dat ieder, die schutterplichtig is, dienst zal doen, dat is: „zal geoefend worden;” en eindelijk, dat de schutterij *in de eerste* plaats moet beschouwd worden bestemd te zijn tot verdediging des vaderlands.

Heeft de wetgever dat niet gewild, dan komen mij die veranderingen onverklaarbaar voor.

Nu is de vraag: Wat hebben wij te verstaan door: *in de gemeenten worden schutterijen opgericht?*

Ik voor mij geloof dat dit eenvoudig wil zeggen, dat de schutterijen of schutterkorpsen zullen zijn *volkomen gelocaliseerd*, d. i. dat de inwoners der *zelfde* gemeente bij het *zelfde* onderdeel dier korpsen zullen ingedeeld zijn; dat de schutterplichtigen gedurende

hunnen diertijd niet kunnen genoodzaakt worden van *woonplaats* te veranderen, en *niet*: dat de schutterijen zullen zijn *gemeente-instellingen*; dat *elke* gemeente zal hebben een *afzonderlijk* schutterkorps. Hoe anders te verklaren de indeeling onzer rustende schutterij? Een bataljon rustende schutterij toch is verdeeld over eene geheele landstreek. Van deze wordt toch ook gezegd in art. 213 van de Grondwet van 1815, waarop de *nog* bestaande wet op de schutterij is gegrond: „*In andere gemeenten worden in tijd van vrede, rustende schutterijen ingesteld.*” Hier wordt dus even goed gezegd, dat die *in de gemeenten* zullen worden ingesteld. Hoe kan men dezelfde bepaling verschillend toepassen?

Ik kom dus tot het besluit, dat, naar mijne wijze van zien, de Grondwet *hoegenaamd niet belet de schutterijen in te deelen op den voet als de landweer in Pruisen.*

Van de *oefeningen* spreekt de Grondwet niet, en zéér te recht. Die oefeningen toch hangen geheel en al af van de eischen, waaraan de schutterijen moeten voldoen om tot verdediging des vaderlands mede te werken, m. a. w. van de eischen, die telkens veranderen als de wijze van oorlogvoeren veranderingen ondergaat. De oefeningen moeten dus niet afhankelijk zijn van het zielental eener gemeente, van plaatselijke bezwaren, enz. De geoefendheid, die een schutter *moet* bezitten, moet alleen bepalen *welke* oefeningen hij noodig heeft.

Is het noodig dat de schutter *buiten* zijne woonplaats wordt geoefend, geen enkel Grondwetsartikel verbiedt het, mits die oefeningen maar zoodanig zijn, dat hij daarvoor niet van woonplaats behoeft te veranderen, dus zéér kort duren. Ik geloof dus dat de Grondwet niet verbiedt de schutterijen geheel en al in te deelen en te oefenen op den voet als voor de landweer in Pruisen is vastgesteld, want ook van loten en plaatsvervanging vindt men in de Grondwet ten opzichte der schutterij niets vermeld, evenmin als van leeftijd; integendeel, de Grondwet zegt: art. 189: „De „sterkte en inrichting der militie en der schutterijen worden geregeld door de wet.” Bij het vaststellen der wet dus heeft de wetgever het geheel in zijne macht, te zorgen dat de schutterij in staat gesteld wordt aan hare roeping te voldoen.

Nu is de vraag nog: Voldoet zij aan die roeping? Wie uwer zal daarop iets anders dan „*neen!*” durven antwoorden: Gaan wij eens

na: Wat is hare roeping? In de *eerste* plaats: *in tijden van gevaar te dienen tot verdediging des vaderlands*. Hoe zal zij daartoe thans kunnen dienen? Een gedeelte, en verre het grootste gedeelte verheugt zich in eene geoorloofde, in eene wettige, maar ook voor het vaderland *hoogst noodlottige* rust, en een ander gedeelte wordt meer of minder geoefend in de eenvoudigste exercitiën. Nu reeds wanhoopt men er vrij algemeen aan de schutters te velde te kunnen gebruiken, maar wil hen in de vestingen en forten plaatsen; maar men vergeet dáárbij, dat voor dien dienst ook eene bijzondere oefening, die de schutterij nooit houdt, de *vestingdienst* en eene locale bekendheid, die zij *onmogelijk* kan bezitten, *dringend* vereischt wordt.

In de *tweede* plaats is hare roeping: *ten allen tijde de inwendige rust te verzekeren*. Om daarvoor de noodige geschiktheid te verkrijgen, is al zéér weinig oefening noodig, en toch durf ik vragen, hoe stout het u ook moge schijnen: *Kan zij aan die roeping voldoen, zoo als zij nu is ingericht?* Ik acht mij tot die vraag gerechtigd, omdat het mij, zoo het antwoord daarop *bevestigend* is, onverklaar voorkomt, dat men in eene stad als Amsterdam, waar een regiment schutterij, ter sterkte van 4785 hoofden is, en in Rotterdam, waar 3 bataljons, sterk 2117 man zijn, bij de minste beweging tegen de goede orde, zoodra de politie te kort schiet, telegrapheert en nog eens telegrapheert om militaire macht, en één enkel *vredes*-bataljon van het leger als een reddenden engel begroet. Hoe dat feit anders te verklaren, dan door aan te nemen dat de schutterij ook niet aan *die* roeping kan beantwoorden?

Ik ben het dus met den heer van Tuerenhout volkomen eens, dat eene geheele wijziging in de organisatie, indeeling en oefening der schutterij *dringend noodzakelijk* is, doch ik ben het niet met hem eens, dat daartoe eene Grondwetsherziening wordt vereischt. Wil men de schutterijen beschouwen als gemeente-instellingen, en van de schutters niets anders maken dan burgers in militaire kleeding, men schaffe ze *dán* af. Men zal dan niet onder den schijn het vaderland te willen verdedigen, dit overleveren aan den vijand; men zal dan de vreedzame burgers niet dwingen zonder behoorlijke geoefendheid en zonder eenigszins deugdelijke aanvoering tegen den vijand op te trekken, en zoo eenen gewissen ondergang te gemoet te gaan.

Het zij mij nu vergund nog eenige détails van het door den heer van Tuerenbout verhandelde nader te bespreken.

De ondervinding leert, helaas, maar al te zeer, dat men bij ons bij herhaling en zonder ophouden op hetzelfde aambeeld moet kloppen, hoe eentoonig en vervelend dat kloppen op den duur ook moge worden, wil men iets goeds tot stand zien brengen. Ik verzoek u dus vooraf verschooning, als ik eenige punten uit de redevoering van den spreker releveer, al ben ik overtuigd dat verre de meesten uwer het daaromtrent met ons eens zijn. Naar mijn gevoelen toch, gaat men in onze vergaderingen te veel uit van het denkbeeld dat het onnoodig is, wanneer men het met de sprekers eens is, dit openlijk te verklaren, zoodat niet zelden de sprekers schijnbaar in hun gevoelen alleen staan, terwijl het voor het algemeen belang der zaak wenschelijk ware, dat het feitelijk bleek dat meerder leden het gevoelen deelden, want het gaat niet altijd door, dat hij die zwijgt, toestemt.

Ik ben het volkomen met den spreker eens, dat de tractaten hunne zedelijke kracht verloren hebben, en dat de onafhankelijkheid en nationaliteit alléén duurzaam kunnen gewaarborgd worden door *eigen* middelen, door *eigen* kracht. Geen urenlange redevoeringen dus meer over *onbewolkte horizonnen* op politiek gebied, maar getoond dat men doordrongen is van het feit, dat aan den schijnbaar heldersten hemel ook op dát gebied soms het zwaarste onweder broeit. Evenzoo ben ik het met den spreker eens, dat de dienstplicht gelijk moet drukken; dat een *gelijke* dienstplicht moet worden ingevoerd, zoodat niemand zich daarvan, op welke wijze dan ook, kan vrijkoopen. Plaatsvervanging, nummervervisseling, enz. moeten dus vervallen.

Zoo ben ik het ook eens — ik behoef dit nauwelijks te herinneren — dat het wenschelijk is om vele, vroeger door mij opgesomde, redenen de militie te localiseeren.

Niet minder deel ik zijn gevoelen, wanneer hij zegt dat het *verkeerd* en *dwaas* is onze verdediging onmogelijk te noemen, en aan te dringen op de geheele opheffing der oorlogskosten; ik ga zelfs verder, en noem zulk eene handeling, *zoo zij niet voortloei uit verregaande onwetendheid*, MISDADIG. In een klein land als het onze, is een goed leger en een goed verdedigingsstelsel een *waarborg* voor den *vrede*, en niet eene *aanleiding* tot den *oorlog*. Een

volk, dat zijne vrijheid *wil* verdedigen is, hoe klein het in verhouding tot zijne belagers ook zijn moge, niet gemakkelijk ten onder te brengen. Onze geschiedenis is *dáár* om dat te bewijzen; maar het moet niet alleen *zeggen* dat het dat wil, maar *toon*en dat die wil ernst is. Een leger, dat onvoldoende geoefend, onvoldoende gewapend is, is een *duur* leger. De vraag moet niet zijn: *hoeveel* wordt er voor het leger *uitgegeven*, maar *hoe* worden de gelden *besteed*, en hoeveel is er voor *noodig*?

Ook het denkbeeld om onderofficieren, die meer geschikt zijn voor het opleiden van recruten dan voor den dienst te velde, uit de gelederen van het veldleger te verwijderen, en zoodanig in te deelen dat zij nog nuttig werkzaam kunnen zijn, verdient mijns inziens aanbeveling, doch ook op de officieren zou ik dit gaarne toegepast zien. Menigeen zou dan in de gelegenheid zijn met een, hoewel *zéér gering*, dan toch voor hem onmisbaar traktement nog nuttig werkzaam te wezen, die nu met een *karig* pensioen tot nietsdoen wordt gedoemd; want men zal toch niet zeggen dat *f* 1080 veel is voor een vader van een gezin, wiens finantiën, zoo hij al eenige middelen heeft bezeten, door talrijke garnizoensveranderingen, soms alleen maar op het papier, zoo als dit jaar — *maar niet minder finantieel nadeelig* — zijn achteruit gestoomd. Ook zou men dan geen gepasseerde officieren bij het veld-leger aantreffen, en de meest geschikte spoediger kunnen bevorderen. Met den spreker acht ik het allernoodzakelijkst de vooruitzichten van den soldaat te verbeteren, den onderofficiersstand te brengen op de hoogte waarop hij moet geplaatst worden om goede, degelijke menschen in het leger te behouden.

Thans wil ik nog enkele punten aanstippen, waaromtrent ik het *niet* eens ben met den heer van Tuerenhout.

Hij zegt: door de invoering van den algemeenen dienstplicht zal het leger *nationaal* worden, en bedoelt daarmee zeker wat men juistert noemt *populair*, „want,” zegt hij, „iedereen heeft zijne betrekkingen in het leger, ieder maakt deel uit van het leger of heeft eenmaal in de gelederen gestaan; het leger zal dan niet meer beschouwd worden als een lid van het groote Staatslichaam, dat bijna voortdurend in een toestand van algeheele nutteloosheid verkeert.” Ik kan dat gevoelen niet deelen. Wanneer iedereen verplicht is, als het lot hem daartoe aanwijst, in de gelederen te dienen,

deel uit te maken van het leger, lief en leed met den soldaat te deelen, dan zal men ongetwijfeld meer belang stellen in het lot van den soldaat. Men zal bijv. wel, als men ziet, wat bij ons, helaas, niet zeldzaam is, dat de beste officieren, onderofficieren en soldaten, om strijd de gelederen verlaten, als zij maar eenigszins daartoe in de gelegenheid zijn, *aandringen* bij de Regeering en Volksvertegenwoordigers om te onderzoeken wat daarvan de oorzaak is, en *eischen* dat men die oorzaken uit den weg ruine; men zal wel toezien dat gezorgd wordt, dat ieder in zijn rang, reden heeft tevreden te zijn, dat ieder wordt in staat gesteld overeenkomstig zijn rang naar behooren te leven; ik noem dit echter nog niet een bewijs dat het leger populair is, want alleen het eigenbelang is hierbij de hoofddrijfveer. Eerst dan zal, mijns inziens, het leger, of liever de dienstplicht, populair worden, als iedereen overtuigd is dat het voor het behoud der onafhankelijkheid, der vrijheid en de daaruit voor ons land voortvloeiende ontelbare voordeelen, noodzakelijk is dat het leger in den besten toestand wordt gehouden, én als niemand er meer aan twijfelt dat het leger alleen dan goed kan zijn als ieder op zijn beurt, zoo veel als nodig is, daarvan deel uitmaakt. Die overtuiging wordt niet verkregen door ieder tot dienstdoen te dwingen, maar wel door te handelen, zooals onze Vereeniging, zooals de heer v. T. zelf handelt, namelijk door te trachten heldere begrippen te verspreiden over militaire zaken. Als de natie *overtuigd* is van de noodzakelijkheid, dan zal ons krijgswezen, zelfs al eischt het de zwaarste offers, populair worden.

Ook ben ik het niet met hem eens, dat het invoeren van den verlichten dienstplicht geheel en al op den voet der Einjährigen in Pruisen de oorlogsuitgaven zal verminderen. Wanneer hij had gezegd: „De schatkist zal daardoor minder behoeven te offeren, het oorlogsbudget zal er door verminderd worden, dan zou ik zijn gevoelen kunnen deelen. — Naar mijne opvatting verstaat men echter door oorlogslasten in den *zuiveren* zin: *alles wat men aan het krijgswezen betaalt, hetzij in geld, hetzij in tijd*. Wat de schatkist in Pruisen *minder* betaalt, betaalt de Einjährige *zelf*. Men zou, om een ander voorbeeld te noemen, onze spoorwegen op eene voor de schatkist véél minder kostbare wijze hebben kunnen aanleggen, zoo men de aardewerkers had gedwongen kos-

teloos te arbeiden. Ik geloof echter niet dat men zou hebben beweerd, dat die wegen daarom weinig aan het land zouden hebben gekost. Het is hetzelfde wat wij bij onze schutterij zien. De schutterij kost weinig — misschien nog te veel — maar menig arme schutter moet den voor hem niet alleen kostbaren, maar voor zijn gezin soms *onmisbaren* tijd, *zonder eenige* vergoeding ten offer brengen. Ik noem dat niet *goedkoop* maar integendeel *duur*, want het is eene *onbillijkheid*, daar hij, die zulks het *minst* kan lijden, het *meest* wordt gedrukt. Het stelsel der *Einjährigen* in Pruisen is een stelsel van *afkoop*, en afkoop moet bij ons niet worden toegelaten. De *dienstplicht* moet zooveel mogelijk *gelijk* drukken, en daarom alleen moet de *diensttijd* voor sommigen kunnen verkort worden.

Wilde men iemand, die door wetenschappelijke studiën zich eene plaats in de maatschappij moet verwerven, even lang en op dezelfde wijze laten dienen als bijv. een daglooner, dan zou hij door den dienstplicht oneindig meer gedrukt worden dan deze laatste. Wilde men iemand, die vóór zijne in dienst stelling een gedeelte van zijnen tijd aan militaire oefeningen heeft besteed, even lang in de gelederen laten blijven als een ander, die nimmer een uur daarvoor heeft opgeofferd, dan zou men eene onbillijkheid begaan.

Voert men dus den gelijken dienstplicht in, dan zou ik het wenschelijk achten, dat op twee verschillende wijzen die dienstplicht werd verlicht, en wel:

1°. Door de miliciens, die toonen bij hunne aankomst eene zekere geoefendheid te bezitten, óf bij een te voegen, verder te oefenen en spoediger met verlof te zenden, óf onmiddellijk met verlof te zenden en weder op te roepen als de anderen diezelfde hoogte hebben bereikt.

2°. Door den miliciens, die door het afleggen van een zeker examen toonen reeds dadelijk of zeer spoedig voldoende op de hoogte te zijn om korporaals- en onderofficiersrangen te bekleeden en naderhand als officier der schutterij te fungeeren, toe te staan buiten de kazerne te wonen en verder die voordeelen te schenken, die de *Einjährigen* genieten, behouden korteren diensttijd, de gewone vergoeding voor kleeding, de soldij aan hunnen rang verbonden, enz. Wat het verblijf buiten de kazerne méér kost, is natuurlijk voor hunne rekening.

Men zal op die wijze iedereen noodzaken zich toe te leggen op militaire oefeningen, want iedereen kan door het lot worden aangewezen te dienen. Bovendien blijft de verkorte diensttijd *nitsluitend* een voorrecht, verbonden aan meerder kennis, meerder geoefendheid, en kan iedereen, waarvoor dat voorrecht noodzakelijk is, daarvan profiteeren. Moet de Einjährige zich zelf uitrusten en geheel en al onderhouden, dan zal menigeen, voor wien het in de eerste plaats van belang is van die voorrechten te profiteeren, daarvan moeten afzien. Hoevele jongelieden toch, die uit bekrompen middelen of beurzen moeten studeeren, zouden zich niet de grootste, soms voor hen onmogelijke opofferingen moeten getroosten, om niet geheel en al in hunne studiën benadeeld worden. Voor hen echter is de tijd aan de studie ontfroefd, zeker wel het *meest* onmisbaar.

De heer v. T. heeft gezegd, dat hij de voorkeur geeft aan eene groote vrijgevigheid in het vrijstellen boven het overlaten der vrijstelling aan het blinde toeval: dus het loten. In theorie heeft het iets aannemelijks, in de praktijk acht ik het echter hoogst gevaarlijk. Juist omdat het toeval *blind* is — de gerechtigheid stelt men immers ook geblinddoekt voor — heb ik er veel mede op. Waar eene vrijstelling, als in Pruisen, mogelijk is, bestaat ook de mogelijkheid daarvan misbruik te maken, of — zoo wij eens aannemen dat werkelijk alles volkomen rechtvaardig toegaat — te denken dat er onrecht is gepleegd. Wanneer eenmaal de sterkte van het contingent is vastgesteld, dan moeten eerst worden vrijgesteld de miliciens die daartoe wettige redenen kunnen aanvoeren, als: gebreken, ziekelijkheid, eenige kostwinnende zoons enz., en daarna moet het lot aanwijzen wie dienen moet. Gaat men te werk zooals in Pruisen, en stelt men er eerst zoo velen vrij als men kan om het contingent tot de vereischte sterkte terug te brengen — aan aanvragen om vrijstelling zal het bij ons wel niet ontbreken — dan loopt men groot gevaar willens of onwillens onrechtvaardig te zijn, en *recht en billijkheid moet bij ons in alles voorzitten*. Spr. zelf schijnt hiervan wel eenigszins overtuigd te zijn, want hij zegt: „men behoeft het niet na te volgen.” Ik zou echter liever gezien hebben, dat hij zich sterker had uitgedrukt en had gezegd: „men *mag* het niet navolgen!”

Ook verschil ik met hem van gevoelen als hij zegt — mis-

schien heb ik zijne bedoeling verkeerd opgevat — dat de liniën en forten *uitsluitend* door landweer (schutterij) moeten worden bezet. Zoo straks heb ik daarvan reeds de nadeelen opgesomd. Ik blijf dan ook bij mijn gevoelen, geuit in een der voorgaande vergaderingen, dat een gedeelte van het *staande leger* daarvoor moet worden bestemd en reeds in vreedstijd definitief zijn aangewezen. Ter loops stip ik aan, dat hierbij veel partij kan getrokken worden van de degelijke officieren en onderofficieren die voor de vermoeienissen, verbonden aan den dienst te velde, minder geschikt te achten zijn, waarop ik zoo straks doelde. Ik kan niet gelooven dat ook in Pruisen de landweer *uitsluitend* belast is met het bezetten der vestingen, en ik ben overtuigd dat zij de vestingen aan den Rijn niet geheel en al aan de zorg van die landweer — die overigens geen geringe militaire waarde bezit — zouden hebben toevertrouwd, als de Franschen eens in Duitschland waren doorgedrongen. Hoe het echter ook zij, bij ons zou het, mijns inziens, een zéér gevaarlijk beginsel zijn. In weinige dagen, voor sommige punten in één dag, kan de vijand voor de poort staan, en ik geloof dat het er met de verdediging van die sterkten door landweer, die geen vestingdienst kent, — want als militien zou de landweer het dan ook niet geleerd hebben — en misschien nog minder ter plaatse bekend is dan de aanvaller zelf, al zéér slecht zou uitzien.

De heer van Tuerenhout zegt: „Niets werkt nadeeliger op den man, dan het leven in de kazerne, langer dan noodig is om van hem een goed soldaat te maken.” Ook dat ben ik, in den zin waarin hij dat zeker bedoelt, niet met hem eens. Het leven in de kazerne is een nadeel, dat is ontegenzeggelijk, en ook hier ter plaatse door den heer Schraver in het voorgaande jaar zéér welsprekend aangetoond. Als ik mij echter niet bedrieg, wil de heer van Tuerenhout zeggen met die uitdrukking; „als de man geoefend is, moet men „hem wegzenden, en moet hij niet onder de wapens blijven;” en dit nu acht ik juist verkeerd. Zoo handelende, zendt men den man juist weg als hij pas goed is, en breekt dus weder onmiddelijk af wat men met zooveel kosten en moeiten heeft opgebouwd; want het behoeft wel geen betoog, dat men het woord *goed* weer spoedig voor zijn naam kan uitschrappen, als hij eenigen tijd met verlof is geweest. Ik zou juist zeggen, als het eindelijk is gelukt

van den man een goed soldaat te maken, houdt hem dan, des noods met eenige opoffering, zoolang als hij wil, of zoolang als hij goed blijft. Vrijwilligers acht ik onmisbaar, en ik vestig, om dit gevoelen te staven, de aandacht op de langdurige oefeningen die noodig zijn om scherpschutters — niet in naam, maar in de daad — goede ruiters, geschikte vuurwerkers, accurate richters, degelijke mineurs en sappeurs te vormen. Men moet echter, de eischen hooger stellen dan bij ons geschiedt, en de vooruitzichten van den soldaat in alle rangen verbeteren.

De heer van Tuerenhout keurt het af, dat men bij de schutterij onderscheid maakt tusschen gehuwden en ongehuwden. Ook daarin sta ik lijnrecht tegen hem over. Ik moet echter opmerken, dat bij het onderscheid dat gemaakt wordt, verkeerd aangeeft. „Daarge-
„laten toch”, zegt hij, „de onbillijkheid, om alleen den onge-
„huwde den vijand tegenover te stellen, enz.” Ik geloof dat hiervan geen sprake is. Het is niet de quaestie dat men *alleen* de ongehuwden voor den vijand brengt, maar wel dat men hen het *eerst* oproept, en dit vind ik hoogst billijk, terwijl ik het tegenovergestelde *zéér* onbillijk acht. Ik herhaal weder wat ik zoo straks zeide: de dienstplicht moet *gelijk* drukken, en mijns inziens wordt die druk ongelijk, als men beide categoriën *gelijk* stelt. Bij ons zal wel ieder op zijn beurt met den vijand in aanraking komen, maar het is billijk en natuurlijk, dat men *het eerst* oproept de personen, die het gemakkelijkst uit hunne betrekking kunnen genomen worden, en *daarna* de anderen, de vaders van gezinnen. Ik zie ook niet in, dat de vader van een huisgezin dierbaarder belangen heeft te verdedigen dan de vrijgezel. Zijn gezin wordt toch niet aangevallen, integendeel, zijn gezin loopt het *mééste* gevaar als hij uittrekt om misschien nimmer weder te keeren en het in de diepste ellende achter te laten. Wél zie ik echter in dat hij, *op eens* uit zijn zaken gerukt, zonder daarop eenige orde te hebben gesteld, met minder onverdeelde toewijding zijn plicht zal vervullen, met minder gerustheid den vijand zal te gemoet treden, dan wanneer hij *vóór* zijn vertrek alles behoorlijk heeft geregeld. Men kan het hem toch niet ten kwade duiden, dat hij zich in gedachten meer bezig houdt met zijn hulpeloos achtergelaten gezin, dan voor de juiste uitvoering zijner plichten wenschelijk is; dat hij met kommer vervuld is over het lot der zijnen, in wier be-

hoeften hij door zijn overhaast vertrek niet naar behooren heeft kunnen voorzien.

Om goed begrepen te worden, is het misschien niet overbodig op te merken, dat ik hier alleen het oog heb op de schutterplichtigen, die door de wet tot dien dienst worden genoodzaakt, en niet op de vrijwilligers of officieren van het leger. Deze moeten ten allen tijde gereed zijn op te rukken; zij weten dat vooruit bij hunne verbindtenis, en zij hebben dan ook, als zij orde op hunne zaken houden, niets of hoogstens zéér weinig te regelen. Ik geloof met den spreker, dat het vaderlandslievende hart der Nederlandsche vrouw er tegen op zou komen, als de man rustig bij den haard bleef zitten, wanneer zijne tegenwoordigheid vóór den vijand dringend werd vereischt. Dit is hier echter, ik herhaal het, de quaestie niet; de man blijft niet te huis, maar *eerst* vertrekt de jongeling en *daarna* is het *zijn* beurt.

Ik eindig dus met de volgende verklaring.

Naar mijne overtuiging, is de *zuivere* toepassing van het Pruisische stelsel van algemeenen dienstplicht voor ons land *af te keuren*. De Grondwet verzet zich *in geen en deele* tegen die toepassing; maar ons gevoel van recht en billijkheid, de gelijkheid, waar het betreft de oplegging eener belasting, die bij ons bestaat en door de wet is gewaarborgd, komt er tegen op.

En eindelijk: in het Pruisische stelsel wordt véél gevonden waarvan de toepassing ook bij ons *ten zeerste aanbeveling verdient*, en dat onmisbaar is om ons te geven een goed geoefend en voldoend sterk leger; om achter dat leger in aanzijn te roepen eene schutterij of landweer, *volkomen in staat* om dat leger in zijne zware taak — het verdedigen onzer vrijheid en onafhankelijkheid tegen eene groote overmacht — krachtdadig ter zijde te staan; om te maken dat achter dat leger en die schutterij gevonden wordt een *geheel volk, voldoende geoefend* om een der *eerste* plichten, aan *alle* ingezetenen door de Grondwet opgelegd, naar behooren te vervullen.

Dat te *kunnen* verkrijgen, moet op dit oogenblik een der *eerste* zorgen zijn van den wetgever, — dien toestand in het leven te roepen is thans de *voornaamste* plicht der Regeering.

Ik weet wel dat men niet alles in eens kan doen, maar men moet niet vergeten dat de omstandigheden tot *spoed aandringen*,

dat het zonder dien spoed wel eens *te laat* zou kunnen zijn, en dat er ook, wanneer alles is geregeld, nog véél tijd zal moeten verloopen, vóór dat alles *is* zoo als het *moet zijn*.

De heer STIELTJES.

Het gras is mij grootendeels voor de voeten weggemaaid door de woorden, nu door den heer van Tuerenhout gesproken, die teruggekomen is op zijn beweren omtrent de noodzakelijkheid eener herziening der Grondwet, om eene goede schutterijwet in het leven te roepen, en ook door hetgeen de heer Hoogenboom gezegd heeft. Er zijn echter nog eenige punten overgebleven, waarover ik een enkel woord wil zeggen.

Het is eene gewoonte bij onverwachte oorlogsgebeurtenissen, om aan een of ander onderdeel van het leger al het succes van het eene, en al de nadeelen van het andere leger toe te schrijven. Gewoonlijk gaat men te ver om aan ééne zaak toe te schrijven, wat slechts door een samenloop van omstandigheden veroorzaakt wordt. Zoo zocht men achtervolgens in de vorige eeuw de verklaring der overwinningen van Frederik II in de *schuinsche slagorde*, of in de *ijzeren laadstokken*; ja, in sommige legers volgde men de *blinkende knopen* van het Pruisische leger na, en in Frankrijk voerde zelfs de Minister St. Germain *het slaan der soldaten* in, omdat de Pruisen dat ook deden. Maar toen later dat leger van Frederik den Groote, ofschoon even goed geoefend, niet meer aangevoerd werd door Frederik *zelf*, had het niet meer het succes tegen de Fransche troepen als het vroeger behaald had, en toch was het leger even als vroeger samengesteld. Bij den oorlog in Spanje tusschen Frankrijk en Engeland in 1809, leed de Fransche infanterie bijna altijd het onderspit tegen de Engelsche. Men meende de reden daarvoor te vinden in het *grootere kaliber* van het Engelsche geweer. Naderhand is gebleken dat het Engelsche geweer bepaaldelijk slechter was. In 1866 schreef men het succes der Pruisische wapenen bijna uitsluitend toe aan het achterlaadgeweer. Ik geloof wel dat het achterlaadgeweer grooten invloed heeft uitgeoefend, maar toch zijn er gevechten geweest, waarbij men den invloed daarvan niet heeft kunnen gevoelen, o. a. bij Kissingen, waar aan de Pruisen groote verliezen werden toegebracht met tromplaadgeweren. Dat het niet enkel de geweren zijn

die het overwicht verzekeren, had reeds voor méér dan eene eeuw de Engelsche infanterie bij Muiden bewezen (Augustus 1759) (1). Tegen de élite van de Fransche cavalerie trokken op het vlakke veld eenige Engelsche bataljons *in linie* voorwaarts, en verdreven die cavalerie, waaronder de Maison du Roi, van het slagveld, en dat *met gladde vuursteen-geweren*.

Men kan gerust besluiten, dat het succes meer is toe te schrijven aan het karakter van het volk, en vooral aan de aanvoering, meer nog dan aan de wapenen, ofschoon ook die grooten invloed kunnen hebben. Natuurlijk is het zeer veel waard, wanneer men goede troepen de beste wapenen in handen geeft, maar het overwicht der wapenen moet men niet overdrijven.

Na den oorlog van 1870 is wederom *alles* geschoven op de legerinrichting in Pruisen, maar ook daaraan alleen zijn niet de overwinningen der Pruisen toe te schrijven. Ik geloof dat de Duitsche overwinningen in 1870 het gevolg zijn niet van ééne, maar van vele oorzaken, waarvan de volgende drie de hoofdrol spelen, namelijk: 1°. *verpletterende overmacht*; 2°. *betere aanvoering* en 3°. *ook de betere organisatie*. Wat vooreerst de *overmacht* betreft, waren, volgens Rustow, 200 000 Franschen nauwelijks gereed, toen de Duitschers reeds Frankrijk ingetrokken waren met 338 000 man, terwijl bovendien het Fransche leger al de nadeelen ondervond van een verkeerd stelsel van mobilisatie, eene slechte plaatsing der depôts en een onvoldoend kader.

Rustow geeft op, dat bij Weissenburg 8000 Franschen zijn aangevallen, en daarbij nog verrast, door 20 000 Duitschers. Nu behoeft men niet te spreken van legerorganisatie of legeraanvoering, om te begrijpen aan welke zijde de overwinning moest zijn. Bij Wörth stonden 35 000 Franschen tegen 75 000 Duitschers, dus méér dan eene dubbele macht aan de zijde der Duitschers. Alleen bij Spicheren stonden 27 000 Franschen (misschien iets méér, als men troepen medetelt, die weinig hebben uitgericht) tegenover 27 000 Duitschers, maar hier was eene ellendige aanvoering op te merken van de Fransche strijdmacht. Ten opzichte van Borny worden door hem geene cijfers genoemd, maar duidt alles toch

(1) Men leze daarover v. Decker, *„die Schlachten und Hauptgefechte des siebenjährigen Krieges,“* en Renouard.

op overmacht bij de Duitschers. Te Tionville stonden 80 000 Duitschers tegen 80 000 Franschen; die slag was onbeslist. Te Gravelotte 200 000 man en 720 vuurmonden tegen 100 000 man en 450 vuurmonden. Wanneer men daarbij nu in aanmerking neemt dat het Fransche leger door slechter leiding bovendien meer uitgeput was dan de Duitsche legers, dan is het duidelijk, dat al die overwinningen van de Duitschers vooral aan overmacht zijn toe te schrijven. Te Sedan stonden 170 000 Duitschers, opgewonden door een viertal overwinningen, tegenover 120 000 man Fransche troepen, gedeeltelijk afkomstig van de geslagen troepen, en verder uit korpsen van latere samenstelling (4de bataljons, marschregimenten, enz.), welke van slechter gehalte waren. Ook het wonden van den Franschen opperbevelhebber Mac Mahon heeft zeker ongunstig gewerkt, vooral in verband met het opnemen van 't kommando, eerst door Ducrot, later door Wimpfen. Maar in het begin van den veldtocht is nergens gebleken, dat, toen de oude troepen nog aanwezig waren, de Franschen, bij gelijk getal en goede aanvoering, niet gelijkstonden met de Duitschers. Wat de *aanvoering* betreft, oppert spreker alleen de vraag: wat men meent dat er van den geheelen veldtocht zou geworden zijn, wanneer eens von Moltke de Fransche en Leboeuf de Duitsche troepen had gekommandeerd?

In de derde plaats schrijft hij het succes der Duitschers aan eene betere legerinrichting toe. In Pruisen was de troepenmacht *gelocaliseerd*; ieder kommandant weet op de eerste orde wat hem te doen staat, en behoeft niet eerst nadere bevelen van het Departement van Oorlog af te wachten, terwijl bij de Franschen (waar alles *gecentraliseerd* was), alles eerst van het Departement van Oorlog moest uitgaan, tot zelfs de geringste bevelen, waardoor ook de grootst mogelijke verwarring is ontstaan. Door de localisatie in Pruisen was decentralisatie ontstaan, en daardoor was een snellere mobilisatie der korpsen mogelijk, zoodat dan ook de Duitschers met 338 000 man Frankrijk waren binnengedrongen eer dat de Franschen in hun eigen land 200 000 man bijeen hadden. Die betere inrichting is dus een factor, een groote factor zelfs, maar niet de éénige.

Nu is er gewezen op de grootere intellectueele ontwikkeling van de Duitsche troepen boven de Fransche, door den algemeenen dienst-

plicht; maar juist nog zou men zich uitdrukken, als men sprak van intellectueel overwicht van geheel het Duitsche volk boven het Fransche; het *verplichte onderwijs* in Pruisen is oorzaak dat daar bijna ieder soldaat lezen en schrijven kan, terwijl dit slechts met een klein gedeelte van de Fransche troepen het geval is. Evenwel bewijst de oorlog, in 1809—1814 in Spanje gevoerd, dat ook zonder die intellectueele ontwikkeling van de manschappen groote voordeelen kunnen behaald worden. Het Fransche leger was na 1793 aanvankelijk gevormd ten gevolge van een algemeen opgelegden dienstplicht; het bestond ook nog in 1809—1814 grootendeels uit het gewapende volk. Uit vele rapporten van Engelsche bevelhebbers blijkt, dat zij de meerdere ontwikkeling der Franschen, die zich ook zoo goed wisten te behelpen en zoo weinig behoeften hadden, op hoogen prijs stelden; en toch werden die uitmuntende troepen door de Engelsche troepen, grootendeels een samenraapsel uit de bewoners van de groote steden, (door den Engelschen bevelhebber zelf met den naam van kannibalen bestempeld), maar door eene ijzeren discipline bijeengehouden, bijna overal geslagen (1). Op zulke feiten moet wel het oog gehouden worden, wanneer men te veel de meerdere of mindere ontwikkeling van een volk in dit opzicht op den voorgrond stelt.

Spreker heeft met genoegen gehoord, dat de heer van Tuerenhout niet meer eene Grondwetsherziening noodig acht om eene goede organisatie van het leger tot stand te brengen. Wij hebben ook niet zoo zeer behoefte aan *wetten*, dan aan *doortastende maatregelen*. De Grondwet staat eene goede inrichting van het krijgswezen evenmin in den weg als de Grondwet van 1840. Ook van 1840 tot 1848 heette het: eerst moet de Grondwet herzien worden, wil men een goed verdedigingsstelsel hebben. Reeds in het *eerste* nummer van den *Nieuwen Spectator* (Sept. 1846) bestreed spreker dit denkbeeld.

De tegenwoordige Grondwet gebiedt, dat er zal zijn eene zee- en landmacht, aangeworven uit vrijwilligers, en dit bestaat feitelijk uit de 27 000 man die in Indië dienst doen, uit de West-Indische macht, uit de mariniers, uit de marine en uit de kaders van het

(1) Men leze Bugeaud's beschrijving van een gevecht tusschen Engelsche en Fransche infanterie, in Trochu's: *Armée Française* en 1867.

leger in Europa. Van soldaten-vrijwilligers kan overigens een goed gebruik worden gemaakt, mits niet gelijkelijk vermengd onder de militia. Bij de cavalerie, artillerie en gsnie zal men altijd meer degelijke menschen, die langer onder dienst blijven, noodig hebben, maar in het algemeen zou men door het stellen van betere voorwaarden ook beter gehalte van menschen kunnen verkrijgen, en door ruime verloven met tijdelijke oproeping in kampen de nadeelen van een langdurig verblijf in de kazernen voorkomen.

De Grondwet belet ook niet dat het militia-contingent op een hooger cijfer wordt bepaald; eene wijziging der militia-wet is daarvoor voldoende, met behoud van de door de Grondwet voorgeschreven loting, doch met vermindering der vrijstellingen.

Localisatie der militia zal daarbij hoofdzakelijk moeten zijn, en deze kan zonder de Grondwet en zonder eenige andere wet ingevoerd worden; die kan men van daag of morgen invoeren. De wet vermeldt niet hoe de militia moet worden ingedeeld. Men kan dus de recruten zooveel mogelijk geleidelijk indeelen bij de 40 bataljons infanterie, uit 40 vaste districten, en dan heeft men het doel bereikt. Eene wijziging van de wet is daartoe niet eens noodig. Wanneer men per bataljon eene kompagnie had, zooals de jagerkompagnie van het Pruisische leger van '13, waarin men de meer ontwikkelden na afgelegd examen plaatste, om officiers en onderofficiers aan te kweeken ook voor de schutterij, dan zou men dien maatregel kunnen nemen zonder de herziening van eenige wet. Die maatregel zou reeds nu in werking hebben kunnen zijn. Dan zou men ook dit voordeel verkrijgen, dat de méér ontwikkelden zich niet aan den dienst onttrokken. Het getal der rijken toch is betrekkelijk gering. Den burgers komt het niet zoo gelegen 7 à 800 gulden voor een plaatsvervanger te betalen. Zij zouden hunne zoons dus wel laten dienen, als ze in hunne woonplaats konden blijven. Door elkander genomen zou men dus alleen daardoor $\frac{3}{4}$ van de plaatsvervangers kwijt raken.

Spreker keurt het stelsel, om de meer ontwikkelden korter te laten dienen (Einjährigen), zeer goed en billijk. Zij, die in staat zijn om het daartoe vereischte examen te doen, kunnen den dienst sneller leeren. Maar hij zou het onbillijk achten, de Einjährigen in ons land met de kosten van eigen kleeding en voeding te belasten. Dat schijnt in Pruisen geen zoo groote onbillijkheid, zegt

spreker, want daar is geen gelijkheid voor de wet; daar worden de officieren uit den adelstand, die van de landweer uit de burgerij getrokken. Maar in ons stelsel, dat van gelijkheid voor de wet, past dit in 't geheel niet. Derhalve als men dit stelsel van Einjåbrigen hier zou willen toepassen, zou daarbij toch altijd moeten komen geheel gelijke behandeling voor kleeding, betaling enz. als van de andere militiens. Spreker zou alleen willen dat het voordeel, hun gegeven, niet zou strekken ten nadeele van een ander. Wanneer men nu een troep heeft die gekazerneerd moet worden, dan is het tot nadeel van de menage, wanneer eenigen daarin niet deelen, want hoe meer daaraan deelnemen, hoe goedkoopster die kan zijn. Men zou dan ook die vrijwilligers iets van hun tractement kunnen korten, in 't belang der menage van hunne kameraden.

Spreker is nu tot een zeer moeielijk punt genaderd: de *plaatsvervanging*. Er behoort eenigen moed toe om *par le temps qui court* te zeggen, dat die niet onvoorwaardelijk slecht is. Onder plaatsvervanging nu moet men niet verstaan, dat iemand die ontwikkeld is, zich door een minder ontwikkelde, iemand van 20 jaren door iemand van 30 moet kunnen doen vervangen. Plaatsvervanging moet alleen zóó geschieden, dat de Staat daarbij geen schade lijdt; ja, zelfs kan het gebeuren, dat de Staat daarvan voordeel heeft. Spreker ziet niet in, waarom plaatsvervanging niet zóó zou kunnen geschieden, dat ze in het voordeel was van de personen en tevens ook van den Staat. Het kan gebeuren dat het iemand zeer ongelegen komt om te dienen, bijv. een van de zoons der familie die in de zaak is, terwijl een zijner broeders, een jongere of oudere, zeer best zou kunnen dienen, omdat hij een loopbaan volgt, die dit zonder schade gedooft. Waarom zou die laatste, die niet minder ontwikkeld is, de plaats van den eerste niet kunnen vervangen? Men moet nu niet altijd bij een plaatsvervanger denken aan een man — en zoo doet men in den regel — die een dronkaard is of van slecht gedrag. Dan heeft men natuurlijk geweldig veel daartegen. Maar de plaatsvervanger door een even ontwikkelden persoon en van ongeveer denzelfden leeftijd, zoodat hij den Staat even lang kan dienen als degene zou kunnen doen die hij vervangt, heeft, volgens spreker, geen het minste bezwaar.

Degene die zich laat vervangen, moet bovendien niet geheel vrij

zijn van den dienst; hij moet ook dienen, maar op eene andere wijze. Dat zou zeer gemakkelijk te verkrijgen wezen. Ons land is onverdedigbaar, zegt spreker, als niet de militie en de schutterij daartoe samenwerken. Nu zou degene, die zich op de aangegeven wijze bij de militie zou mogen doen vervangen, bij de schutterij in de eerste plaats juist de zwaarste diensten moeten verrichten; dan zou men voor de mobiele zoowel als voor de garnizoens-schutterij beter ontwikkelden krijgen. De oefening toch behoeft bij de schutterij niet zoo groot te zijn als bij de militie. Spreker ziet dus geen bezwaar in eene *binnen die engere grenzen* beperkte plaatsvervanging. Men zou zodoende langzamerhand geraken tot inkrimping van het getal, en verbetering van het gehalte. Spreker vreest, dat wanneer men nu op eens de plaatsvervanging geheel wilde doen ophouden, dit denkbeeld zou worden verworpen, en wij in den tegenwoordigen toestand zouden blijven, die zeer stellig niet goed is.

Dat de schutterij niet alleen eene gemeentelijke inrichting is, hebben de heeren van Tuerenhout en Hoogenboom reeds genoeg ontwikkeld. Die woorden: *in de gemeenten bestaan schutterijen*, enz. behoeven geen bezwaar te zijn om eene goede schutterij te verkrijgen. In alle vroegere ontwerpen heeft men altijd gezegd, en in 1830 is het toegepast, dat van de verschillende gemeentelijke schutterij één korps kan gemaakt worden. De sterkte van de schutterij levert ook geen bezwaar op: dat hangt van de wet af. In 1815 was het 3 % van de geheele bevolking. In 1827 is die sterkte (spreker meent op aandrang der Belgische leden) gebracht op slechts 2 % der bevolking. Van 1827 tot 1867 toe, hebben de achtereenvolgende Regeeringen er altijd tegen opgezien om de schutterij te houden op 2 %, en heeft men zich vergenoegd met 2 % der bevolking van 1827. De Minister Heemskerk heeft daaraan in 1867 een einde gemaakt. De volkstelling van dat jaar is tot grondslag aangenomen, en in verschillende gemeenten zijn toen schutterijen opgericht, waar ze reeds lang hadden moeten bestaan. De schutterij zou nu, naar spreker's oordeel, moeten hebben 3 % van de bevolking, waarvan circa 1 % *mobiele*, tot versterking van het leger, 2 % plaatselijke, in vestingen en liniën. Met een militie-contingent van 14 à 15 000 man heeft men dan troepen genoeg. Men zou nog kunnen bepalen, dat de overige

mannelijke bevolking dienst zou doen bij den landstorm, voor het transporteren van gevangenen, wachten bij de dijken, voor het ijs enz., dingen die in oorlogstijd in menigte voorkomen, vooral in ons land. Zodoende zou men feitelijk eene algemeene volkswapening hebben, zonder dat men daartoe het Pruisische stelsel zou behoeven in te voeren. Van de schutterij zou men 30 à 35 000 man kunnen verkrijgen van de oudgediende militiens en de jongelieden van de weerbaarheid en die zich zouden hebben laten remplacieren, en men wat zwaarder zou oefenen. Vervolgens de 60 000 overblijvenden tot het bezetten van stellingen, waaronder gedeeltelijk kader uit het leger gevonden wordt. Verder moet spreker er op wijzen, hoe in ons doorsneden terrein, (in de polders met vaartuigen), van den landstorm een zeer nuttig gebruik zou kunnen worden gemaakt. Ons land, zegt spreker, is meer dan Spanje, dan Navarre of Arragonië geschikt voor een oorlog juist van ongeregelde troepen. Zulk een oorlog kan zijn nut hebben als het terrein er toe geschikt is; dit is gebleken tijdens den oorlog in Spanje in 1812 en 1813, toen een geheel legerkorps van 30 000 man in Navarre en Biskaye niet in staat was de communicatie tusschen Madrid en Parijs zóó open te houden, dat boden in minder dan zes weken overkwamen, en dan door een bataljon geëskorteerd werden, anders kwam er niet één te recht. Van de boden, die vóór den slag van Vittoria werden afgezonden om generaal Clausel te roepen, is er niet één doorgekomen, en dit heeft het verlies van dien slag ten gevolge gehad. Verschillende gedeelten van Overijssel en Friesland, en het geheele polderland van Holland zijn terreinen, die er bepaald voor geschikt zijn.

De heer van Tuerenhout heeft gezegd, dat hij de invoering van de drie jaren van den Pruisischen dienst bij ons niet zou voorstellen; doch spreker gelooft, dat die dienstitijd zoo nauw met het geheele stelsel samenhangt, dat, als men daaraan gaat tornen, het stelsel zelf in duigen valt. Dit is gebleken in 1848 en 1849, toen het Pruisische leger in verre zoo goed niet voldeed als later.

De heer van Tuerenhout of de heer Hoogenboom — spreker herinnert zich niet wie van beiden — heeft er op gewezen, dat Pruisen toen zijne kracht niet kende; maar spreker merkt aan, dat Pruisen toen die kracht niet had, zoo als bleek toen het in 1850 de vlag voor Oostenrijk moest strijken. Pruisen heeft die

kracht eerst gekregen na 1859, toen het zijn staande leger verdubbeld, het contingent der militie verhoogd en, in plaats van twee, drie lichtingen onder de wapens gehouden heeft. Eerst door die reorganisatie, die zulke kolossale kosten heeft veroorzaakt, en na jaren lange twisten met de Kamers is het leger tot de sterkte gekomen die het nu heeft. Neemt men dus die eigenaardigheden weder uit het Pruisische stelsel, dan gaat een groot deel van de waarde verloren.

Gelijk de heer van Tuerenhout herinnerde, heeft ook Zwitserland den algemeenen dienstplicht; doch het *woord* doet er niet veel toe, want men dient er slechts zes dagen in het jaar. Met goede oefening kan het stelsel veel vrucht geven, doch met zes dagen niet veel.

Spreeker zou echter wel wenschen te vernemen, of de heer van Tuerenhout in ons leger één, twee of drie lichtingen altijd compleet onder de wapenen zou willen houden.

Verder is de snelle mobilisatie, waarop ook de heer van Tuerenhout aandringt, eene hoofdzaak. Het zou spreker aangenaam zijn te vernemen of de heer van Tuerenhout die in den meest absoluten zin bedoelt, met volslagen afdeeling in kringen, zoodat bijeengelegene gemeenten eene kompagnie of bataljon zouden vormen, die men later in de schutterij weder zou terug vinden. Spreker gelooft dat ons land vooral behoefte heeft aan de toepassing van het beginsel van localisatie.

Goede aanvoering heeft bij de Pruisen in de oorlogen van 1866 en 1870 veel gedaan; in 1848 en 1849 liet dat te wenschen over, zoo als bijv. bij de campagne van von Pritwitz in Jutland bleek; maar hoe komt men aan goede aanvoerders in het Nederlandsche leger? De algemeene dienstplicht op zich zelf zal ons niet aan goede generaals helpen, zoodat spreker wel van den heer van Tuerenhout zou wenschen te hooren, hoe wij die zullen krijgen, want alleen onder goede aanvoering kunnen de troepen goed werken.

De heer ROBIDÉ VAN DER AA acht het door den heer van Tuerenhout ter sprake gebrachte onderwerp van zoo algemeen belang, het betreft eene zaak die zoo diep ingrijpt in de belangen en van den Staat en van de burgers, dat hij gelooft dat het goed is, dat in deze Vereeniging ook een burger er zijne opinie over doe hooren.

Hij is sedert lang een voorstander van het stelsel van alge-

meenen dienstplicht of liever van algemeenen *weerplicht*. Dit moge een Germanisme schijnen, doch als men spreekt van *weerbaarheid*, meent hij dat men ook wel van *weerplicht* kan spreken. In zoverre is er onderscheid tusschen weerplicht en dienstplicht, dat, zoo als het stelsel in Pruisen werkt, niet elk burger, die er fysiek toe geschikt is, dient; doch op ieder, die de fysieke geschiktheid bezit, het verband rust, dat hij kan opgeroepen worden om den weerplicht jegens den Staat te vervullen.

Zoo spreker iets ten voordeele van dit stelsel in 't midden wenscht te brengen, voegt hij er dadelijk bij — vooral naar aanleiding van hetgeen de heer Stieltjes gezegd heeft — dat hij dit minder doet met het oog op de gebeurtenissen der laatste jaren of onder den indruk van het succes dat de Duitschers behaald hebben. Hij wenscht het te verdedigen op gronden van billijkheid en algemeen belang. Aan de militaire specialiteiten laat hij het over, hoe men het later in détail moet toepassen; — of het noodig is dat men drie jaren diene of dat een korter tijd voldoende is; of men bij de overneming van het stelsel der Einjährigen daarin eenige wijziging zal moeten brengen, bijv. een korter dienstdad, zoo als de heer van Tuerenhout wilde, enz. Spreker zal zich daarmee niet inlaten, want hij acht er zich niet toe bevoegd. Hij gelooft, dat men de verdiensten van de Pruisische legerinrichting kortelijk aldus kan samenvatten: dat op elk burger van een bepaalden leeftijd, na afzondering van de fysiek ongeschikten, de verplichting rust om te dienen; dat de Staat echter van degenen, op welke die verplichting rust, er niet meer neemt dan hij behoeft; dat de bevoorrechting van de rijken, om zich door afkoop aan dien plicht te onttrekken, hetgeen ik een gruwel vind, wordt geweerd, maar dat daarentegen aan den Staat het recht verblijft om uit de weerplichtigen diegenen te kiezen, die fysiek het meest geschikt zijn, zoo als in Pruisen werkelijk geschiedt. Daar worden voorloopig een aantal niet ingelijfd bij het leger, die later de leemten door versterf aanvullen of zoo het noodig is — in oorlogstijd — worden opgeroepen.

De dienstplicht rust dus voorloopig op al degenen, die fysiek geschikt zijn, en dat wel zonder onderscheid van stand. Dit berust op een zuiver democratisch begrip. De belasting, die men van de burgers vordert, moet zooveel mogelijk op iedereen gelijk

drukken. Wanneer dit geldt voor de belastingen in geld, dan zal dit ook wel gelden voor de zwaarste van alle belastingen, de belasting in bloed en arbeid. Onder de burgers moet het denkbeeld niet kunnen bestaan, dat de meer begunstigde door de fortuin zijne zwaardere plichten kan afkopen.

Nu zegt men, dat het systeem van de Einjährigen, zooals dit in Pruisen werkt, weder eene ongelijkheid medebrengt. Men moet echter hierbij niet uit het oog verliezen, dat een Staat belastingen in geld niet heft bij wijze van hoofdgeld, zoo als een genootschap van ieder lid gelijke contributie vordert, maar dat degenen, die door de fortuin het meest gezegend zijn, in die belastingen het meest moeten bijdragen. Voor zoover dit in ons land nog niet naar behooren geschiedt door het heffen eener inkomstenbelasting, is dit eene onbillijkheid. Ook uit een democratisch oogpunt is eene inkomstenbelasting te verkiezen, omdat deze belasting een ieder het meest gelijkmatig, naar zijn vermogen, in de staatsbehoeften doet bijdragen. Van ditzelfde standpunt is er ook geene onbillijkheid in dat men wel iedereen dwingt als soldaat te dienen, maar dat men dien stand der maatschappij, voor wien een dienstdienst van drie jaren een groot bezwaar zou zijn, slechts tot korteren dienst verplicht. Voor de lieden uit den minderen stand, voor de daglooners en handwerkslieden, die wanneer zij een zekeren leeftijd hebben bereikt, volleerd zijn in hun ambacht, is het op zich zelf geen groot bezwaar, dat zij gedurende eenige jaren den Staat moeten dienen. Na verloop van dien dienstdienst keeren zij in hunne vroegere betrekking terug. Hunne loopbaan is dan niet gebroken; zij zullen integendeel door hun dienstdienst meer beginselen van orde en tucht hebben aangeleerd. Nu reeds geeft men in vele betrekkingen de voorkeur aan hen, die eenige jaren soldaat zijn geweest. Voor lieden van zekeren stand daarentegen, die later eene betrekking moeten bekleeden, welke eene verstandelijke ontwikkeling vordert, voor hen is het een groot bezwaar, wanneer zij zeer lang uit hunne carrière worden gerukt. Een enkel jaar op den leeftijd van 18, 19 of 20 jaren zal minder schaden, maar wanneer die dienstdienst langer mocht duren, dan zou hunne toekomst worden benadeeld. De verplichting dus, dat ieder, daartoe geschikt, het vaderland dienen moet, eene verplichting, die voor de intellectueel ontwikkelden korter mag duren, omdat van hen eene hogere

belasting in geld kan gevorderd worden, zal te weeg brengen, dat in oorlogstijd de belasting in bloed, in vreedstijd de belasting in arbeid gelijkelijk drukke op ieder burger.

Het is onmiskenbaar dat de algemeene dienstplicht ook voor de personen, die er aan onderworpen zijn, grootere voordeelen oplevert dan men wel denkt. In den aanvang zal de invoering van dit stelsel ontevredenheid wekken; men zal zich even als door iedere hervorming, aanvankelijk gedrukt gevoelen, maar wanneer algemeen aangenomen is, dat iedereen den Staat moet dienen, hetzij drie, hetzij één jaar, dan zal de druk van zelf minder zijn en zal zelfs de verplichting om te dienen later voordeelen geven. In ons land was in de opvoeding vroeger eene groote fout. Weinige jaren geleden nog werd weinig gedaan aan gymnastische oefeningen. Een dienst van één jaar zal voor de personen uit den gegoeden stand niet schaden, en voor de lieden uit den minderen stand is het een bepaald voordeel te achten, dat zij eenige jaren soldaat zijn geweest.

De maatregel zal vooral bezwaar ontmoeten met het oog op het kazerneleven. Tegen het kazerneleven zijn thans zeer vele gegronde bezwaren te maken, maar zoodra het gehalte van de soldaten verbeterd, intellectueele ontwikkeling en fatsoen, zal het soldatenleven eene andere gedaante aannemen. De meer ontwikkelden, die thans onder de soldaten ontbreken, zullen het zuurdeesem zijn dat het geheel verbetert. Als voorbeeld mag men wijzen op de Pruisische troepen. Spr. is in de gelegenheid geweest die troepen te observeren in een vijandelijk land. In den zomer van 1866 was hij genoodzaakt de baden te Carlsbad te gebruiken en kwam daar aan eenige dagen vóór het sluiten van den vrede te Praag, dus gedurende den tijd dat de Pruisen nog in Oostenrijk waren. Carlsbad ligt, gelijk men weet, in dat gedeelte van Bohemen, waar de oorlog niet gevoerd is, maar omdat het oostelijk gedeelte van Bohemen door de groote troepenmassa's van beide machten zeer was uitgeput, evacueerden de Pruisen hunne troepen zooveel mogelijk over het westelijk gedeelte. In Carlsbad passerden dientengevolge dagelijks regimenten van het overwinnende Pruisische leger.

Hoewel sprekers aandacht reeds was getroffen door de tint van fatsoen, die over de Pruisische troepen, welke hij in Oostenrijk aanschouwde, verspreid lag, was hij toch benieuwd eens te vernemen, hoe de Oostenrijksche burgers zich onder die inkwartie-

ring van de vijandelijke Pruisen gevoelden, en vernam hij onder anderen van de hospita, waar hij kamers gehuurd had, dat naar haar gevoelen de slechtste Pruisische soldaat altijd nog veel beter was dan de beste Oostenrijksche. Daaruit kan men zien, hoe de algemeene dienstplicht gunstig werkt op het gedrag der troepen. Ook al laat men de vraag onaangeroerd, of de algemeene weerplicht hier te lande zonder herziening van de Grondwet kan ingevoerd worden, zal het toch groote moeite kosten hier daartoe te geraken. Men is hier te lande in vele opzichten nog al vasthoudend aan bestaande gebruiken en gewoonten, zoodat het niet te verwachten is, dat eene dergelijke groote nieuwigheid voetstoots door onze Volksvertegenwoordigers zou worden aangenomen. Juist daarom is het van belang, herhaaldelijk en van verschillende zijden op de wenschelijkheid dier invoering te wijzen.

Spreeker herhaalt, dat hij op algemeene beginselen van Staatsbelang en billijkheid als voorstander van de algemeene weerplicht is opgetreden, niet met het oog op de groote successen, die het Duitsche leger in den laatsten oorlog behaald heeft. Intusschen kan niet ontkend worden, dat juist die groote overmacht van de Duitschers tegenover de Franschen, waarop de heer Stieltjes zoo nadrukkelijk wees, ook een gevolg was van het stelsel van algemeenen weerplicht. Men moet toch niet vergeten, dat vóór het begin van den oorlog, Frankrijk zoowel als de gezamenlijke Duitsche staten, die toen nog niet door den band van het Duitsche keizerrijk verbonden waren, 38 000 000 zielen telde, en dat Frankrijk veel grooter geldelijke resources had dan Duitschland. Wanneer het dus veel minder troepen had, lag dit daaraan, dat er niet even als in Pruisen, het stelsel van algemeenen weerplicht bestond. Dit is evenwel meer eene zaak die bij oorlogen tusschen groote mogendheden onderling te pas komt, maar de vraag is hier, wat het belang van een kleinen staat vordert? Kleine staten, die in zich de kracht gevoelen van een onverwoestbare nationaliteit te bezitten, zullen altijd voor het behoud van die nationaliteit meer dan andere staten, alle krachten moeten inspannen, en daar zal dan het stelsel van algemeenen weerplicht van het grootste nut zijn, omdat het, na eenige jaren gewerkt te hebben, ten gevolge heeft, dat men, als de nood aan den man komt, een groot aantal in den krijgsdienst geoefende burgers heeft, die hunne krachten aan de

verdediging van den Staat kunnen wijden. Spreker kan echter niet inzien, dat er op dit oogenblik voor de invoering dezer hervorming zooveel bijzondere haast zou zijn. De heeren van Tuerenhout en Hoogenboom hebben er wel op gewezen, dat wij in een tijd leven, waarin geen waarde meer gehecht kan worden aan de kracht van tractaten; maar de geschiedenis leert toch, dat reeds sinds onheugelijke tijden tractaten, die in naam der Drieëenheid voor eeuwig werden gesloten, niet langer van kracht bleven, dan het belang van een der contracteerende mogendheden medebracht, en dat juist daaruit de oorlogen zijn ontstaan, waaraan de geschiedenis zoo rijk is. Wanneer men in de gebeurtenissen van den laatsten tijd voor ons en andere kleine Staten zulk een gevaar ziet, ziet men over het hoofd, dat er van 1815 tot den Krim-oorlog, dus ongeveer gedurende meer dan een menschenleeftijd, in Europa geen oorlog tusschen twee groote mogendheden is geweest. Daardoor is men, ook bij ons, te veel gaan toegeven aan het denkbeeld, dat er een algemeene vrede zou blijven heerschen. Maar al mogen wij sedert den Krim-oorlog uit dien zoeten waan gebracht zijn, thans is een bepaald gevaar van oorlog in onze nabijheid niet zoo zeer te duchten. Spreker gelooft niet, dat nu, hoe gelukkig het zijn moge, dat de overmacht van het zoo bemoeizieke en op oorlog beluste Frankrijk eindelijk gebroken is, de eeuwige vrede zou aanbreken, maar wel dat westelijk Europa nu gedurende eenige jaren een tijd van rust zal genieten, dien wij kunnen benutten om, zonder overhaasting, na rijp beraad de sinds lang noodige maatregelen voor de verbetering onzer weerbaarheid te nemen, een tijd dien wij niet ongebruikt mogen laten voorbijgaan, wanneer het spoedig blijken zal, hoe ongegrond de vrees is, die velen nu voor de naaste toekomst koesteren.

De heer KIEHL, hoewel niet-militair, en door zijne verwijderde woonplaats slechts bij zeldzame uitzondering in staat deze samenkomsten bij te wonen, wenscht enkele *ragen* te doen. Dat zal, vertrouwt hij, in deze vergadering geene verontschuldiging behoeven. Ook hij vraagt, of de overwinningen van het Pruisische leger wel uitsluitend aan den algemeenen dienstplicht toe te schrijven zijn? — De heer van Tuerenhout wil niet in alles het Pruisische stelsel volgen, bepaaldelijk niet in het onder de wapens houden

van den troep gedurende *drie* jaren; hij wil een korteren tijd.

Toen in de Pruisische Kamer van Afgevaardigden de nieuwe leger-organisatie ter sprake kwam, en strijd ontstond over de vraag, of de lichtingen 3 of 2 jaren onder de wapens zouden worden gehouden, heeft de Minister van Oorlog, von Roon, verklaard, dat met het aannemen of verwerpen van driejarigen dienstdienst het stelsel stond of viel. Na 1866 hebben zijne vroegere tegenstanders hem, uit een militair oogpunt, daarin gelijk gegeven. Is dit waar, dan zou algemeene dienstplicht alleen niet voldoende zijn, maar daarbij ook moeten komen het lang onder de wapens houden. De heer van Tuerenhout nu wil dit niet.

De heer van Tuerenhout heeft gezegd, dat men niet te veel bezwaar moest maken uit een financieel oogpunt. „Dat echter,” zeide hij, „het welvarende, het rijke Nederland, dat om zijne menigvuldige voorrechten door zoo velen benijd wordt, dat weleer onder de Staten van ons werelddeel eene eerste plaats innam, niet in staat zoude zijn een leger op de been te brengen en te houden, zooals dit voor zijne verdediging noodig is, dit *kan* ik niet aannemen.” De heer van Tuerenhout vermeldde ook als iets, wat niet in elk opzicht loffelijk is, dat de geldquaestie voor ons, Nederlanders, altijd de hoofdzaak is. Spreker meent nu, dat men de zaak niet zal bevorderen door in tijd van vrede de hulpmiddelen van het land zóó uit te putten, dat men niet genoeg krachten beschikbaar heeft, als het gevaar werkelijk komt. Spreker zou dus niet in algemeene bewoordingen, maar door nauwkeurige berekening wenschen aangetoond te zien, wat ons land in tijd van vrede *kan*, en noodzakelijkerwijs *moet* dragen, en wat, buitendien, in tijd van oorlog zal noodig zijn.

Sprekers derde vraag betreft een détail. De heer van Tuerenhout heeft er op gewezen, dat de instelling van de *Einjährigen* het voordeel heeft, dat men meer ontwikkelde menschen korter behoeft te oefenen. Spreker zou nu wenschen, dat onze jongelieden zich oefenden in dien leeftijd, waarin die oefening hun het minste tijdverlies kost en zij daartoe den meesten lust hebben. Aan jongelieden, die zich op 14-, 15-, 16jarigen leeftijd reeds geoefend hadden, zou men, wanneer de tijd van loting daar was, het voordeel kunnen geven om korter bij de militie te moeten blijven. Spreker wenscht het gevoel van deskundigen over dit punt te vernemen.

Nog twee vragen aan den heer Stieltjes.

Over den slag van Minden sprekende, heeft de heer Stieltjes gezegd, dat de Maison du Roi, die tegenover de Engelsche infanterie stond, cavalerie was. In den slag van Steenkerken liet men, na een langen strijd, tegen de Engelsche infanterie-divisie Mackay de Maison du Roi oprukken. Daar was zij te voet; ik maak dat o. a. daaruit op, zegt spreker, dat zij den aanval deed onder het geroep: „Ne tirez point, faites-le à l'arme blanche!” Spreker zou gaarne hier omtrent nadere inlichting van den heer Stieltjes ontvangen.

De heer Stieltjes heeft uit het werk van Rüstow medegedeeld, dat te Vionville of Mars-la-Tour de strijdende legers eene gelijke sterkte hadden geteld. Van waar dan de vrij algemeene Duitsche voorstelling, dat de Duitschers bij Mars-la-Tour tegenover eene vrij groote overmacht zouden hebben gestaan?

De Westm. Rev. van 1 Januari 1871 deelt die Duitsche voorstelling en noemt daarmee overeenstemmende cijfers.

De heer HOOGENBOOM wenscht nog een paar woorden te zeggen naar aanleiding van hetgeen de vorige sprekers hebben doen opmerken.

Vooreerst omtrent eene quaestie die niet rechtstreeks tot het behandelde onderwerp behoort, namelijk den wensch van den heer Stieltjes, om de vrijwilligers in één korps te vereenigen, afscheiden van de militie. De bezwaren daartegen, in het voorgaande jaar door spreker ingebracht, zijn niet uit den weg geruimd. Spreker wenscht bijv. wel eens te weten, waar het kader van die militie zal blijven, wanneer deze naar huis is gegaan. Dit dient toch grootendeels een vast kader te zijn. Wanneer het kader getrokken wordt uit de afdeelingen van het vrijwillige staande leger, dan zal het natuurlijk in oorlogstijd daarbij moeten terugkeeren, zoodat dan de militie geheel staat onder een eigen kader. Hierdoor vervalt het voordeel dat het kader en de troep elkander geheel door en door kennen, terwijl men het nadeel heeft, dat het militie-kader geheel en al bestaat uit miliciens. Ten andere wenscht spreker te vragen of, wanneer het kader voor de militie afzonderlijk is boven dat, vastgesteld uit vrijwilligers, het dan in vreedestijd, wanneer de militie naar huis is, blijft bestaan of ook naar huis

trekt; terwijl hij verder verwijst naar het vroeger daaromtrent door hem gezegde.

Het verblijf in de kazerne vindt de heer Stieltjes nadeelig, en dat is het tot zekere hoogte ook; doch waarom zou men de vrijwilligers niet een groot gedeelte des jaars, bijv. van half Mei tot half September, in kampen kunnen laten doorbrengen? Men kon daarbij voegen de miliciens van één of meer voorgaande lichtingen, die met verlof zouden kunnen vertrekken, als de jongste lichting voldoende was geoefend om hen in het kamp te vervangen. Er kan tegen dezen in het belang der oefeningen zéér wenschelijken maatregel, naar zijn gevoelen, geen ander dan financieel bezwaar bestaan, doch men moet niet vergeten, dat de geoefendheid van het leger wel eenige opoffering waard is.

De heer Stieltjes heeft verklaard, dat hij de *Einjährigen* in kompagnïën zou wenschen te vereenigen. Daar is misschien veel voor te zeggen, doch het voornaamste voordeel van den gelijken dienstplicht voor het leger gaat dan *grootendeels* verloren, daar op die wijze het gehalte der overige kompagnïën niet veel zal verbeteren. Juist wanneer de *Einjährigen* tusschen de andere soldaten in de gelederen staan en aan de manoeuvres enz. deelnemen, kunnen zij een goeden invloed uitoefenen.

De wijze van plaatsvervanging, door den heer Stieltjes aangegeven, gelooft spreker dat overweging verdient. De gevallen van plaatsvervanging op die wijze zullen toch niet talrijk zijn, en als de Staat er geen schade bij lijdt en de persoon er voordeel bij heeft, meent spreker dat het aaubeveling verdient. Het is dan ook niet de plaatsvervanging als zoodanig die wordt afgekeurd, maar wel het verkeerde dat er op dit oogenblik, met de bestaande bepalingen, uit voortvloeit, en dat ook de heer Stieltjes heeft aangewezen.

De heer Robidé van der Aa heeft eene uitdrukking gebezigd, die hij wel naderhand verbeterd heeft, maar die het toch goed is te releveeren. Er wordt altijd gesproken van de belasting *in bloed*, maar spreker gelooft dat er alleen quaestie kan zijn van eene belasting *in arbeid*. Als er sprake is van *bloed* te offeren, dan moet ieder dit doen; de Grondwet zegt *dit* ten minste duidelijk. In vredeestijd wordt alleen arbeid of tijd geëischt, en daartoe wordt slechts een klein gedeelte der bevolking genoodzaakt zijn tijd te

offeren en arbeid te leveren. Het denkbeeld van belasting in bloed mag wel eens bestreden worden, en voor de belasting in arbeid worden er alleen zooveel aangewezen, als noodig zijn om een goed leger te vormen.

Spreker zou er bezwaar tegen hebben allen te laten dienen zonder loting, zoo als hij meent dat door den heer van der Aa wordt bedoeld. Men zou dan een zeer talrijk leger hebben, doch als men het niet behoorlijk indeelde en niet van de noodige cavalerie en artillerie voorzag, zou er eene groote wanverhouding bestaan. Hij althans ziet niet in waarom ons *leger te velde* minder van die beide wapens zou moeten hebben, dan het geval is bij andere natiën — de troepen voor de liniën moeten buiten rekening blijven. — Wanneer men 80 000 man in het veld wilde zenden met slechts 108 vuurmonden, dan zou dit eene kolossale wanverhouding zijn, en krijgt men dus een zoo groot leger, doordat men allen laat dienen, dan moet men ook zorgen dat alle wapens er naar evenredigheid in vertegenwoordigd zijn.

Spreker is het niet eens met den heer van der Aa, dat er bij de invoering van het stelsel niet zooveel haast is. Hij acht het waarschijnlijk, dat er voor kleine Rijken altijd gevaar zal blijven bestaan. Doch dat is hier niet de hoofdrede waarom tot zulk een haast wordt aangezet: de hoofdbeweeegreden ligt daarin, dat zelfs, wanneer men nog dit jaar de vereischte bepalingen vaststelde, eerst over *twintig* jaren het geheele leger volgens dat stelsel zal ingericht zijn. Of wij nu op 20 jaren langen vrede na een tijdvak van vrede van — behalve de Belgische onlusten — vijfen vijftig jaren mogen rekenen, is toch zoo zeker niet.

Naar aanleiding van het gesprokene door den heer Kiehl, merkt spreker op, dat een lange oefeningstijd natuurlijk voor het eene leger noodiger is dan voor het andere. Wij vormen ons leger niet om oorlog te gaan voeren in ver verwijderde streken, maar voor een verdedigenden oorlog, en daarvoor gelooft spreker dat men minder diensttijd kan vorderen dan voor een leger, dat, zoo niet altijd, dan toch dikwijls voor een aanvallenden oorlog zal gebruikt worden.

De heer VAN TUBERENHOUT neemt daarop het woord, om zooveel mogelijk de verschillende gedane vragen te beantwoorden, en de

opmerkingen, die omtrent het door hem gesprokene gemaakt zijn, toe te lichten.

Hij stelt daarbij op den voorgrond, dat hij niet tot de bespreking van de Pruisische wijze van legervorming gekomen is ten gevolge van het succes, dat Deutschland in den oorlog van het vorige jaar behaald heeft, maar dat hij die zaak behandeld heeft, omdat de quaestie der leger-organisatie in ons land eene vraag van den dag was geworden. Er werd gesproken van eene nieuwe leger-organisatie; het Pruisische stelsel kwam spreker voor veel aanbevelenswaardigs te bezitten, en daarom vond hij het een geschikt tijdstip om er op te wijzen.

Hij heeft ook, reeds in zijne eerste rede gezegd, dat hij dit stelsel niet in zijn geheelen omvang in ons land wenscht toegepast te zien; het is alleen het principe, dat hij zou willen zien aannemen. De bijzondere bepalingen kunnen gewijzigd worden naar den eigenaardigen toestand, waarin wij als kleine mogendheid verkeeren.

Gaarne wil spreker erkennen, dat het succes van Pruisen in 1866, en van geheel Deutschland in 1870, grooten indruk op hem gemaakt heeft, doch hij herhaalt, dat dit niet de reden is waarom hij het Pruisische systeem van legervorming hier ter sprake heeft gebracht.

Met genoegen heeft hij gehoord, dat de heer Hoogenboom het in verschillende opzichten met hem eens is. Het is hem niet mogelijk alle punten, welke deze met hem eens is, doch nog nader behandeld heeft, op nieuw te bespreken of, mochten er nog kleine verschillen zijn blijven bestaan, die aan te wijzen; want de hoofdzak staat bij spreker op den voorgrond, en daarom wil hij niet in details treden. Te zeggen: „dit is het eenige goede,” zou hij niet wagen in eene vergadering als deze. Hij wenscht het oordeel van meer bevoegden te hooren, en wil alleen wijzen op den grondslag van het systeem als eene zaak die aanbeveling verdient.

Wat de opmerking van den heer Hoogenboom betreft omtrent sprekers uitdrukking: „het leger zal door den algemeenen dienstplicht nationaal worden,” verklaart spreker er inderdaad dezelfde bedoeling aan te hebben gehecht, welke deze met het woord „populair” verbindt, en blijft hij nog bij zijn gevoelen, dat dit werkelijk het geval zal zijn. Wanneer een ieder weet, dat zijne

kinderen in het leger moeten dienen, zal ook een ieder zich het lot van dat leger aantrekken. Daarvan zal het gevolg zijn dat, wanneer zich in dat leger misbruiken vertoonen, daarop met meer kracht zal worden gewezen en meer op verbetering aangedrongen dan thans, nu het leger bestaat uit menschen, die minder goed in staat zijn om hunne grieven te doen kennen dáár, waar zij het meest op verbetering kunnen hopen.

Dat het bestaan van *Einjährigen* slechts eene zeer betrekkelijke besparing van uitgaven geeft, dit kan spreker niet toegeven. Tegenover het tijdelijk verlies in arbeidskracht voor het maatschappelijk kapitaal toch staat, dat voor de betrokken personen zelve in de verplichting van eenigen tijd in dienst te treden een groot voordeel gelegen is. Zij worden daardoor meer ontwikkeld, meer mannelijk, en zullen later des te krachtiger in de maatschappij kunnen werkzaam zijn. Vele jongelieden uit den gegoeden en middelstand zijn thans juist in dezen levenstijd gedwongen op een kantoor te vertoeven; zij zijn daardoor grootendeels van lucht en beweging verstoken.

De kosten voor kleeding en voeding der *Einjährigen* te brengen ten laste van de personen zelve, even als in Pruisen gebeurt, is misschien een bezwaar. Wanneer het mogelijk ware, zou het dan ook de voorkeur kunnen verdienen, om die kosten door den Staat te doen dragen. Dit geeft echter natuurlijk eene vermeerdering van uitgaven, terwijl spreker in zijn eerste rede heeft willen aantoonen, dat de invoering van het Pruisisch systeem ons zou kunnen verschaffen een leger van *gelijke* sterkte als wij nu hebben, tegen *mindere* uitgaven. Tot dit betoog was spreker gebracht, omdat men vroeger algemeen beweerd heeft, dat de invoering van het Pruisische systeem vermeerdering van kosten zou na zich slepen.

Men moet ook, wat de kosten van voeding en woning der *Einjährigen* betreft, niet uit het oog verliezen, dat zij niet alleen kunnen kiezen het wapen waarbij zij willen dienen, maar ook het garnizoen, waar zij hun dienst zullen vervullen, zoodat die kosten in de meeste gevallen niet zullen bestaan.

Spreker houdt vast aan de meening, dat het systeem van algemeen dienstplicht niet zal in te voeren zijn zonder het beginsel van *Einjährigen* d. w. z. het toekennen van de verschillende door ons besproken voorrechten aan de meer ontwikkelden. Wan-

neer men dit beginsel niet wil, zullen wij in ons land *nooit* tot dit stelsel komen, terwijl men *met* hetzelfde zijns inziens de hoop mag koesteren, dat wij het toch na korteren of langeren tijd zullen zien aannemen. Met eene verlichting van dienst of verkorting van dienstdienst voor meer geoefenden kan spreker zich wel vereenigen. Hij heeft ook reeds aangegeven, dat men aan hen, die van geoefendheid blijf gaven, hetzij door het verleenen van verlof, hetzij door eerder ontslag uit den dienst, vermindering van dienstdienst kon toekennen.

Wat betreft de vrijstelling van dienst, wil spreker het volgende opmerken. Oorspronkelijk bestond in Pruisen wel degelijk ook een loting, doch het groote onderscheid met ons stelsel is daarin gelegen, dat men *dáár* eerst keurde, en dus alleen de meest geschikte elementen deed loten, terwijl bij ons juist het omgekeerde plaats grijpt, namelijk eerst loten en daarna keuren. Na 1866 wordt echter in Noord-Duitschland niet meer geloot. Sinds dien tijd is het jaarlijksch contingent daar ongeveer 100 000 man, en het aantal vrijstellingen wegens mindere geschiktheid of huiselijke omstandigheden wordt nu zoover uitgebreid, dat men niet meer dan het vereischte getal overhoudt. Op die wijze heeft men steeds de beste elementen in het leger.

Van de landweer heeft spreker niet gezegd, zoo als de heer Hoogenboom meent, dat zij uitsluitend zou dienen tot bezetting van de vestingen. De wet voor den Noord-Duitschen Bond bepaalt, dat zij is eene reserve voor het staande leger binnen 's lands, wanneer dit zich buiten 's lands bevindt, terwijl alleen de Bonds-veldheer kan bevelen, dat een gedeelte van die landweer ook buiten 's lands dienst zal doen. Het spreekt dus van zelf dat, wanneer de landweer wordt opgeroepen, zij de plaats der troepen zal moeten innemen in de door deze ontruimde vestingen en forten.

Maar spreker heeft volstrekt niet willen zeggen, dat al die vestingen en forten door het staand leger ontruimd en door de landweer bezet zullen worden. Hij acht het onwaarschijnlijk, dat dit in Duitschland geschiedt. Daaraan zouden ook groote bezwaren verbonden zijn.

Omtrent de moeilijke quaestie der vrijwilligers heeft spreker geen bepaald oordeel uitgesproken. Wat hij omtrent dit punt gezegd heeft, steunt niet uitsluitend op eigen ondervinding, want

hij heeft daartoe niet lang genoeg in de gelederen gediend, maar op het gevoelen van bekende autoriteiten, onder anderen van den generaal Trochu. Deze toch zegt, dat de vrijwilligers, die langen tijd dienen, door het kazerneleven ongeschikt worden voor oorlogsdienst.

Spreker meent dat de nederlagen, door de Franschen in den laatsten oorlog geleden, zeker voor een gedeelte te wijten zijn aan het stelsel van afkoop. Geheel verschillend van ons stelsel van remplaceeren, gelijk men weet, bestaat het Fransche stelsel van vrijkopen hierin, dat de belanghebbende eene som stort in eene kas, waaruit de Staat zich een plaatsvervanger aanschafft. Daarvoor werden natuurlijk oude soldaten genomen, die een gedeelte van de gestorte som ontvingen, en zich weder voor eenigen tijd engageerden. Het is wel zeer waarschijnlijk, dat al die plaatsvervangers niet werkelijk werden gesteld.

Er is in ons midden, zegt spreker, iemand, die in deze zaak met autoriteit mag spreken, en deze is een bepaald voorstander van een afzonderlijk korps vrijwilligers. Spreker meent ook, dat een klein land als het onze met groote koloniën, zich wel zulk eene afwijking van het systeem mag veroorloven, en een dusdanig korps van een 4000 man onderhouden. Intusschen wij hebben het nu niet, en zouden het dus, zoo noodig, met welk stelsel ook, moeten oprichten.

Ook de quæstie van het indeelen der gehuwden is, zegt spreker, van moeilijken aard. Hij is van oordeel, en hij heeft zijne redenen daarvoor ontwikkeld, dat het noodzakelijk is, om bij de landweër of schutterij de gehuwden te behouden. Hij is versterkt in die meening door hetgeen de heer Booms gezegd heeft bij de discussie in 1867, in deze Vereeniging gehouden over de voordracht van den heer Den Beer Poortugael „Over de schutterijen in Nederland”, dat namelijk al de klassen moeten vervallen, maar de schutterij zóó moet worden ingericht, dat er zoo min mogelijk gehuwden bij zijn. Spreker deelt volkomen dit gevoelen; hij vreest dat bij eene schutterij met afscheiding van gehuwden, nooit behoorlijke organisatie zal mogelijk zijn. In het voorloopig verslag van de commissie van rapporteurs over het laatstelijk behandelde ontwerp van wet op de schutterijen wordt gezegd, dat de uitsluiting van gehuwden (die volgens dat ontwerp geheel zouden

uitvallen) noodlottig zal werken op de handhaving der openbare orde. Dit werd ter loops opgemerkt. Voorts vindt men in dat verslag woordelijk vermeld: „Maar was het dan toch niet verkeerd en zeer zeker strijdig met het begrip van algemeenen dienstplicht, dat volgens het ontwerp de gehuwden worden uitgesloten? In drie der afdeelingen toonde men zich tot eene toestemmende, in de beide andere tot eene ontkennende beantwoording van deze vraag geneigd.”

„Tegen de uitsluiting der gehuwden werd aangevoerd, dat men zich daardoor van de beste elementen voor het behoud van orde en rust beroofde; dat de verwijdering uit de gelederen van elken gehuwde eene gestadige, voor den samenhang van het korps zeer nadeelige afwisseling van manschappen zou veroorzaken, en dat, als de uitsluiting der gehuwden op de bestaande schutterijen werd toegepast, de kaders daarvan bijna geheel zouden vervallen. De meeste onderofficieren toch bij de bestaande schutterijen zijn gehuwd. Ook met de officieren is dit het geval. Nu ziet men niet over het hoofd, dat, volgens de artt. 31 en 32 van het ontwerp, de gehuwden vrijwillig kunnen blijven dienen; maar zal eenigszins algemeen van de bij die artikelen geschonken bevoegdheid gebruik worden gemaakt?”

„Volgens het verslag van het verhandelde in de Vereeniging van hoofd- en kommandeerende officieren der schutterij in Nederland, welk verslag eerst na het onderzoek der wet in de afdeelingen volledig is bekend geworden, maar waarvan de commissie van rapporteurs hier gebruik meent te moeten maken, zouden, als al de gehuwde officieren hun ontslag namen, bij sommige schutterkorpsen er weinig of geene overblijven, terwijl bij toepassing van het beginsel der vrijstelling op de manschappen veel meer dan het door de Regeering berekende $\frac{1}{4}$ het korps zou verlaten.”

Spreker gelooft, dat, wanneer men bij de landweer of schutterij de gehuwden vrijlaat, al komen die ook in een tweeden ban, er onmogelijk een troep kan samengesteld worden zóó georganiseerd, als tegenwoordig noodig is. Men moet daarbij niet vergeten, dat de oorlogstoestand altijd een buitengewone toestand is, en van *iedereen* zware offers zal eischen.

De meening van den heer Hoogenboom, dat de gehuwden om verschillende redenen slechtere soldaten zijn, gelooft hij met grond

te kunnen tegenspreken. Hij vermeent, dat de landweer, als zij een korten tijd onder de wapens geweest is, een besef van plicht en een begrip van de haar opgelegde taak zal bezitten, die in vele opzichten betere resultaten opleveren dan de voortvarende moed van jonge menschen van een-, twee-, drie en twintig jaren.

De heer Hoogenboom meent, dat de zuivere toepassing van het stelsel in ons land zou zijn af te keuren, en spreker gelooft dit ook; zijns inziens zullen wij in bijzaken er van moeten afwijken. Met het besluit echter waartoe de heer Hoogenboom komt, dat recht en billijkheid zich er tegen verzetten, kan spreker niet instemmen. De heer Robidé van der Aa heeft als zijne overtuiging te kennen gegeven, dat het stelsel juist een stelsel van billijkheid is, en spreker is dit geheel met hem eens. Wanneer een jong mensch aan zijne studie ontruikt wordt, moet men hem den dienst zoo kort mogelijk maken; daarentegen ontvangt de Staat later van dat jonge mensch meer diensten dan van een persoon, die zich niet door bijzondere ontwikkeling onderscheidt. Mag men ook al de ontwikkeling niet uitsluitend op den voorgrond plaatsen, zoo moet zij toch, naarmate de oorlog meer eene wetenschap wordt, ook meer op prijs worden gesteld, en moet men trachten het ontwikkelde deel der natie, dat nu bijna geheel in het leger gemist wordt, er in te krijgen.

De heer Stieltjes heeft er op gewezen, dat door Rüstow het succes van het Deutsche leger in den jongsten oorlog voornamelijk aan drie oorzaken wordt toegeschreven en wel in de eerste plaats aan de verpletterende overmacht. De getallen door den heer Stieltjes opgegeven, bewijzen dat die overmacht bestaan heeft. Spreker meent dat dit juist is; alleen heeft hij in een militair tijdschrift gelezen, dat bij Spicheren de Duitschers hunne voornaamste macht eerst ontvangen hebben in het laatste oogenblik van het gevecht. In den aanvang streden zij tegen overmacht. Men moet echter ook niet uit het oog verliezen, dat in het begin van den oorlog de Franschen steeds sterke positiën bezet hadden, sterk zoowel door de natuur als door de kunst. De Duitschers hebben zich dan ook groote verliezen moeten getroosten, om van die positiën meester te worden.

Als oorzaak van het succes werd in de tweede plaats genoemd:

betere leiding, en in de derde plaats: localiseering der militie. Dit laatste is juist een van de voornaamste deelen van het Pruisische stelsel. Ook wanneer men in ons land niet zou kunnen besluiten tot aanneming van het beginsel van algemeenen dienstplicht, zou het nog zeer wenschelijk zijn, wanneer men kon overgaan tot localiseering der militie in den meest absoluten zin. Daardoor alléén zullen wij in staat zijn om in den korten tijd, dien wij tot voorbereiding zullen hebben, een tijd misschien van enkele dagen, ons leger te stellen dáár, waar wij het noodig hebben. De heer Van der Aa heeft terecht opgemerkt, dat Duitschland door zijn systeem van leger-organisatie en grootendeels door zijn localisatiestelsel in staat is geweest, overal eene verpletterende overmacht te brengen. De eerste oorzaak van het succes, de verpletterende overmacht, is dan ook met de localisatie van de militie een noodzakelijk gevolg van het Pruisische stelsel.

Wat betreft de betere leiding, spreker gelooft wel, dat wanneer Von Moltke de Franschen en Le Boeuf de Duitschers had aangevoerd, deze misschien niet zulk een aanhoudend succes zouden gehad hebben, gene niet zoo aanhoudend zouden geslagen zijn. Maar spreker vermeent tevens, dat wanneer de Duitschers ook in den aanvang achter den Rijn waren teruggeslagen, zelfs al hadden zij ver in het land moeten terugtrekken, zij toch ten slotte zouden hebben overwonnen door de kracht van hunne organisatie. Wanneer Frankrijk oproept zijne weerbare mannen van 35 tot 40 jaren toe, dan brengt het wel eene massa menschen op de been maar geene soldaten, terwijl men in Duitschland, bij oproeping van diezelfde klassen, verkrijgt enkel geoefende manschappen, en aan 10 000 van deze zal men meer hebben dan aan 50 000 menschen, die voor het grootste gedeelte nooit gediend hebben.

't Is zeker waar, ook de intellectueele ontwikkeling der Duitschers staat boven die der Franschen, en die meerdere ontwikkeling behoort wel degelijk in rekening gebracht te worden bij het behaalde succes. Vooral in den tegenwoordigen tijd kan men de meer ontwikkelde elementen in de gelederen *onmogelijk* missen. Ieder officier kan dit beoordeelen. De vechtwijze, thans bij de infanterie b. v. bijna uitsluitend in gebruik, maakt het voor de aanvoerders bijna ondoenlijk, om in een ook maar eenigszins bedekt terrein alle onderdeelen behoorlijk te leiden en in onderling verband te houden,

vooral met het gering getal officieren dat wij bezitten. Het is daarom noodig, dat zij in de gelederen zelf menschen vinden, in staat om te denken en te oordeelen — menschen, bij welke in oogenblikken van gevaar zeker de minder ontwikkelden zich zullen aansluiten. Spreker gelooft, dat men vooral in ons land, waar met kleine afdeelingen zal moeten gehandeld worden, die, met een enkel officier gewichtige punten zullen moeten verdedigen — een officier, die natuurlijk even goed kan sneuvelen als ieder ander — menschen moet hebben, welke dien officier des noods kunnen vervangen, en die door hun moreel overwicht hunne medemakkers kunnen aansporen tot doelmatige plichtvervulling.

Spreker is het zeer eens met het idee van den heer Stieltjes, dat wij behoefte hebben aan *maatregelen*, niet aan *wetten*. Spreker zou niets liever wenschen, dan dat men zonder wijziging der militie- en schutterij-wetten een goed, voor de tegenwoordige behoefte voldoende leger kon hebben; maar wanneer bij hem de overtuiging bestaat, dat dit niet anders mogelijk is, dan moet hij *blijven* aandringen op wijziging van die wetten.

Het doet spreker genoegen, dat zijne uitlegging van art. 178 der Grondwet geen tegenspraak heeft gevonden. De Bijdragen tot de Grondwetsberziening van den heer Thorbecke hebben hem de overtuiging gegeven, dat het een ongelukkig artikel is. Hij heeft getracht het op het leger in Indië toe te passen, en heeft daaromtrent bij een der sprekers een steun gevonden, waarop hij niet had durven hopen.

Ook de wijze van indeling van het leger is ter sprake gebracht. De heer Stieltjes wenscht afscheiding van miliciëus en vrijwilligers, en voor de eersten verschillenden dienstdienst. Wanneer de algemeene dienstplichtigheid niet mocht worden aangenomen, zou spreker dit stelsel reeds eene groote verbetering achten. Hij meent echter, dat het minder goed is dan een stelsel, waarbij ieder even lang dient. Spreker acht het een nadeel in tijd van oorlog, als niet alle elementen van het leger even goed geoefend zijn. Men zal toch op den duur moeielijk een verschil kunnen maken tusschen degenen die 15 maanden en hen die korter gediend hebben. Een tweede groot bezwaar van dit stelsel acht spreker ook, dat de schutterplichtigen niet allen geoefend zijn. De heer Stieltjes heeft gezegd, dat $\frac{5}{6}$ van de schutterij zou gediend hebben in het leger; $\frac{5}{6}$ is

veel in vergelijking van het getal schutters, die nu in de gelederen van het leger hebben gestaan. De heer Schraver heeft vroeger aangetoond, dat 77 tot 80 pet. van de tegenwoordige schutterij niet heeft gediend. Het zou dus eene groote verbetering zijn, maar het ware nog beter wanneer allen geoefend waren.

De heer Stieltjes heeft ook de vrijwilligers besproken, en gevraagd, of het niet wenschelijk zou zijn, hen twee of drie jaar onder de wapenen te houden, en dan onder genot van half tractement met verlof te zenden. Spreker gelooft wederom, dat dit eene groote verbetering zou zijn, want onze tegenwoordige vrijwilligers zijn over het algemeen van een zeer middelmatig, om niet te zeggen slecht gehalte, vooral bij de infanterie. Er bestaan loffelijke uitzonderingen, doch naar hetgeen spreker zelf gezien en van anderen gehoord heeft, zijn vele van hen elementen, die beter *uit* het leger waren dan er in. Het bezwaar, dat men toch vrijwilligers voor speciale wapens en diensten zal moeten hebben, is mogelijk gegrond. De Pruisen hebben echter ook dergelijke speciale betrekkingen, en weten daarin te voorzien; waarom zouden wij het niet eveneens kunnen doen? Zeker zal een korter tijd van eerste oefening daarop een grooten invloed hebben, en daarom heeft spreker gezegd: laten wij *zooveel mogelijk* de vrijwilligers uit het leger verwijderen! Zij kosten veel geld en zijn geen goede elementen.

Het indeelen der *Einjährigen* in afzonderlijke kompagniën, gelooft spreker, dat niet aan te prijzen is. Hij acht eene organisatie noodig, waarin men in tijd van oorlog in 't geheel geen wijziging behoeft te maken, want de tijd, dien wij zullen hebben om ons leger te velde te brengen, zal zeer kort zijn. Moet men dan nog gaan indeelen, dan zal dit veel bezwaar opleveren. En hiertoe zou men toch moeten overgaan met die kompagniën van *Einjährigen*, zoo men zich althans niet wilde berooven van het voordeel, om naast de miliciëns menschen van meer ontwikkeling te hebben.

Het denkbeeld, door den heer Stieltjes omtrent de plaatsvervanging geopperd, acht spreker een goed denkbeeld, als wij haar niet dadelijk kunnen afschaffen. Hij gelooft ook, dat de plaatsvervanging er door beperkt zal worden, dat men een beter gehalte van plaatsvervangers zal verkrijgen, en dat men eindelijk tot de geheele afschaffing zal geraken. Hij zou liever zien, dat wij er

aldus langzamerhand toe kwamen, dan, door te veel op eens te willen, niets te krijgen. Met het denkbeeld echter, om aan de aldus vervangenen de zwaarste diensten bij de schutterij op te leggen, kan spreker zich niet vereenigen, omdat men daarbij alleen *ge oefende* manschappen moet hebben. Als wij evenwel onze gewone schutterij behouden, gelooft hij, dat het idee zeer aanbevelenswaardig is. Ten opzichte van het beweren, dat wij in ons land met succes voor een deel de verdediging zouden kunnen toevertrouwen aan een landstorm, gelooft spreker ook, dat sommige streken door den aard van het terrein geschikt zijn, door minder ge oefenden te worden verdedigd. Evenwel heeft het voorbeeld, door den heer Stieltjes ontleend aan den oorlog in Spanje, zijns inziens voor een gedeelte zijn kracht verloren, omdat die oorlog tot een verleden tijd behoort, en sedert dien tijd de krijgswetenschap aanmerkelijk is vooruitgegaan. Ook *nu* nog zouden die minder ge oefenden aan vijandelijke legerkorpsen bezwaren in den weg kunnen leggen; maar het is zeer twijfelachtig, of dit in dezelfde mate als vroeger kan geschieden. Ook weet spreker niet in hoeverre die landstorm gevrijwaard zou zijn voor minder aangename behandeling, wanneer de manschappen, daartoe behoorende, in handen vielen van den vijand. Men weet nog niet juist, hoe het in dat opzicht in den laatsten oorlog is gegaan, maar spreker meent toch als een feit te kunnen stellen, dat Franschen, die niet behoorden tot het leger en die op de Duitschers hadden geschoten, gefusilleerd werden, zoodra zij in hunne handen vielen. Misschien zou men ook de bewoners van ons land aan dergelijke behandeling blootstellen.

Na hetgeen door den heer Stieltjes is opgemerkt, is spreker tot het besluit gekomen, dat hij niet duidelijk is geweest in de mededeeling van zijn denkbeeld omtrent den duur van den dienstdtijd. Hij heeft gezegd, dat hij het Pruisische systeem niet in zijne volle consequentie wil doorgevoerd zien, en dat hij niet staat op een driejarigen dienstdtijd en dientengevolge ook niet op een dienstdtijd van één jaar voor de meer ontwikkelden. Het zou toch verkeerd zijn, wanneer de dienstdtijd van de eerstgenoemden b. v. op één jaar werd gesteld, dat die van de laatstbedoelden even lang zou moeten duren. Spreker heeft niet beweerd, dat een dienstdtijd

van drie jaren te lang is voor oefening, maar wel meent hij te mogen volhouden, dat, wanneer *nu* een dienstdag van hoogstens één jaar voldoende is, om van een man een soldaat te maken, men dit ook zal kunnen doen, wanneer het leger uit het beste gedeelte der natie zal bestaan. Bovendien, in ons land heeft de soldaat niet *die* mate van oefening noodig als elders. Door den aard van ons terrein en van den oorlog, dien wij zullen voeren, zal ons leger niet dat innig verband behoeven, dat o. a. voor het Duitse leger een vereischte is, al moge dat verband uit een militair oogpunt ook zeer gewenscht zijn. Als militair zegt spreker natuurlijk: „zoo gij de manschappen drie jaar onder de wapenen kunt houden, houdt ze dien tijd;” maar met het oog op de belangen der schatkist moet men van dien eisch afstand doen.

Van den tijd voor eerste oefening zal het natuurlijk geheel afhangen, hoevele lichten er onder de wapens zullen gehouden worden; het staande leger kan evenzoo samengesteld blijven, als dit nu het geval is. Hij blijft tevens localisatie in den meest absoluten zin wenschelijk achten; indeeling namelijk der miliciens evenzoo als nu de schutterijen zijn ingedeeld, en later de schutterijen op dezelfde wijze samen verbonden.

Wat de vraag van den heer Stieltjes betreft, hoe of men in ons land goede aanvoerders voor het leger zal kunnen verkrijgen, hierop was spreker niet voorbereid, en hij acht zich ook niet bevoegd daaromtrent een eenigszins afdoend oordeel uit te spreken. Men heeft echter in de laatste jaren een stafschool in het leven geroepen en de militaire academie op geheel andere grondslagen gevestigd; daardoor heeft men willen te gemoet komen aan de hoogere eischen van den tegenwoordigen tijd. Voor meerdere oefening van officieren, kan ook het detacheren naar Indië gunstig werken. In hoeverre eene uitbreiding van zulk een maatregel mogelijk en wenschelijk is, behoeft thans wel niet ter sprake gebracht te worden.

De heer Robidé van der Aa meent, dat er bij den tegenwoordigen stand van zaken in Europa geen oogenblikkelijk gevaar voor ons te duchten is. Het tegendeel valt moeilijk aan te toonen, maar spreker is niet zoo gerust omtrent de toekomst; men moet ook niet vergeten, dat een nieuwe legerinrichting niet onmiddellijk vruchten kan afwerpen. Indien de lasten, door het Pruisische

stelsel opgelegd, werkelijk zeer bezwarend waren, zou hij er in kunnen komen, dat men de invoering er van nog wil verschuiven. Dit komt hem echter voor het geval niet te zijn, en hij hoopt het daarom hoe eer zoo liever aangenomen te zien. Na 10 tot 15 jaren zal men dan een leger hebben, volgens dit stelsel samengesteld, doch eerst na 20 tot 25 jaren zal men alle voordeelen er van kunnen genieten. Wordt de invoering er van *nu* verschoven, dan zouden wij later, wanneer de toestand eens dreigender mocht worden, wel eens kunnen betreuren, dat wij er niet toe besloten hadden vóór dat het te laat was.

De heer Kiehl heeft gevraagd of de overwinningen van de Duitschers in 1870 alléén aan de algemeene dienstplichtigheid zijn toe te schrijven. Spreker meent dat het antwoord hierop reeds gegeven is. Het is hem bekend, dat de vermindering van den dienstdienst in Pruisen volgens de meening der Regeering aanleiding heeft gegeven tot vermindering van strijdvaardigheid, en dat deze daarom weder is teruggebracht op drie jaren. Hij weet ook, dat door die quæstie, in verband met de uitbreiding van het jaarlijksch contingent, een conflict is ontstaan tusschen de Regeering en de Volksvertegenwoordiging. Nu zijn in den laatsten tijd enkele stemmen in Duitschland opgegaan, die op eene verkorting van dienstdienst aandringen; spreker gelooft dat die aandrang hoe langer hoe grooter zal worden. Hij wil geen oordeel vellen over het al dan niet wenschelijke van die verkorting. Van wijziging van het stelsel of vermindering van het contingent is echter geen sprake.

Omtrent het punt der kosten is hij door den heer Kiehl verkeerd verstaan. Hij heeft *niet* gezegd, dat men niet te veel moet letten op de kosten, maar dat een Staat in de eerste plaats heeft te zorgen voor een goed leger; liever *geen* leger dan een dat onvoldoende is. Hij heeft getracht aan te toonen, dat het Pruisische stelsel van legervorming niet duurder, maar integendeel goedkooper is dan het onze. Spreker heeft tevens gezegd, dat wanneer wij een grooter leger moeten hebben, dit natuurlijk ook meer zal kosten, volgens welk stelsel het ook moge zijn gevormd.

Hij meent wel met eenig recht er op te hebben mogen wijzen, dat er in ons land eene neiging tot zuinigheid bestaat met betrekking tot de uitgaven voor het leger, doch tevens heeft hij opgemerkt, dat het een dure plicht is van de Volksvertegenwoor-

diging, om daarop te letten, dat de toegestane gelden goed en doelmatig besteed worden; maar zijn ze noodig, dan doet men best ze te geven. Sommige staathuishoudkundigen rekenen altijd uit, dat het leger zooveel en zooveel kost aan het land, maar zij moeten niet uit het oog verliezen, dat als er oorlog komt en ons land geheel of gedeeltelijk wordt veroverd, de verliezen nog veel grooter zullen zijn. Spreker gelooft dat het onjuist geredeneerd is, dat wij spaarzaam met onze finantiën moeten zijn, om in het oogenblik van gevaar een goed gevulde schatkist te hebben; neen, wij moeten zorgen een voldoende leger te bezitten, dat wij ten allen tijde wanneer het noodig is tegenover den vijand kunnen stellen. Spreker gelooft, dat dit de juiste zuinigheid is; geld zal ons in tijd van gevaar op zich zelf weinig baten.

Wat aangaat den korteren dienstdienst voor de *Einjährigen* en voor hen, die reeds in meerdere of mindere mate geoefend zijn als zij bij de militie komen, die punten heeft spreker straks reeds behandeld.

Hiermede meent hij zooveel mogelijk de gedane vragen beantwoord te hebben. Mocht hij iets over het hoofd hebben gezien, dan is hij bereid er nader op terug te komen.

De heer STIELTJES zou nog verscheidene punten wenschen te behandelen naar aanleiding van hetgeen de heer van Tuerenhout gezegd heeft, doch daar het uur reeds zeer ver verstreken is, stelt hij voor, hiertoe eene volgende vergadering — des noods in het volgende vereenigingsjaar — te bestemmen.

De heer KNOOP, waarnemend Voorzitter, gelooft dat wegens het zeer ver gevorderde uur de vergadering en de leden die nog het woord hebben gevraagd, zich wel met dit voorstel zullen willen vereenigen.

De Vergadering besluit overeenkomstig het voorstel van den heer Stieltjes.

De heer KNOOP zegt daarna, dat hij, alvorens de vergadering te sluiten, een plicht gelooft te vervullen door aan de heeren, die dezen avond het woord gevoerd en gewichtige zaken op eene

zoo bondige wijze behandeld hebben, den dank der Vergadering te betuigen.

De Voorzitter deelt mede, dat van het verslag dezer Vergadering, even als dat van 10 Maart jl., een exemplaar zal gezonden worden aan elk der leden van de beide kamers der Staten-Generaal, en sluit de bijeenkomst nadat 2 nieuwe leden waren aangenomen.

Namens het Bestuur,

De Secretaris,

W. HOOGENBOOM.

Verbeteringen behorende bij het Verslag der Bijeenkomst van den 10^{den} Maart 1871.

- Blz. 209 r. 5 v. o. eene, *lees: een.*
 „ 215 r. 10 en 11 v. b. *vallen weg de woorden: doch . . . beter.*
 „ 218 r. 10 v. o. beiden, *lees: beide.*
 „ „ r. 10 „ slechts in geval van hooge noodzakelijkheid,
lees: slechts in oorlogstijd, en dan nog in
geval van hooge noodzakelijkheid.
 „ „ r. 3 „ depots, *lees: dépôts.*
 „ 227 r. 14 en 13 v. o. voor niet langer dan één jaar verlengd
 worden, en dit *alleen* nog, *lees: voor*
een of meer jaren verlengd worden,
doch dit alleen.
 „ 243 de noot, r. 6 v. o. Krafte, *lees: Kräfte.*
 „ 244 „ r. 13 „ Anstalten, *lees: Anstalten.*